

Válogatta és szerkesztette: Hábel János

PÉCSI MOZAIK 4.

Pécsi levelek 1944-ből

Dokumentumok

a „zsidókérdés pécsi megoldásáról”

KRONOSZ KIADÓ

Pécsi levelek 1944-ből

Pécsi levelek 1944-ből

Dokumentumok a „zsidókérdés”
pécsi megoldásáról

Válogatta és szerkesztette:

Hábel János

A bevezető tanulmányt írta:

Vörös István Károly

Kronosz Kiadó

Pécs, 2014

Pécsi Mozaik 4.

Szerkesztőbizottság:
Bachmann Bálint, Kaposi Zoltán, Pilkhoffer Mónika,
Ujvári Jenő, Visy Zsolt, Vonyó József (elnök)

A sorozat szerkesztői:
Erőss Zsolt és Fedeles Tamás

A borító egy csiszolt nyírfakéregre írt „tábori levelezőlap” fotójának felhasználásával készült.
Lelőhelye: Yad Vashem Intézet, Jeruzsálem. Fotó: Kürti Mihály

A kötetet lektorálta:
Molnár Judit

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2014-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-95-5

A szerkesztő a kötet alapjául szolgáló kézirat megírása alatt
a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásában részesült.

© Hábel János
© Vörös István Károly
© Kronosz Kiadó

Tartalom

A pécsi zsidók tragédiája 1944-ben (Vörös István Károly)	17
DOKUMENTUMOK	43
Előszó	45
KI TEKINTENDŐ ZSIDÓNAK?	49
1. Weisz Ignác kérelme a sárga csillag viselése alóli felmentés iránt	52
2. Özv. Lederer Simonné panasza a lánya számára ki nem adott tanúsítvány tárgyában	53
3. Fischhof Györgyné kérelme annak igazolásáról, hogy nem tekinthető zsidónak	55
4. Schuller Imre kérelme tanúsítvány iránt, hogy nem tekinthető zsidónak	56
5. Gyulai Irma kérelme kereszténynek való elismerése tárgyában	56
6. Hatósági bizonyítvány Szántó Zoltán számára	58
7. Esztergár Lajos polgármester levele Bonczos Miklós belügyminiszternek özv. Visnya Ernőné mentesítése ügyében	60
A GETTÓ	61
LEVELEK A GETTÓBA KÖLTÖZÉS ELŐTT	61
8. Friedländer Imréné kérelme a lakásukban való meghagyásuk iránt	63
9. Fuhrmann Lajos kérelme a lakásában való meghagyása iránt	64
10. Özv. Klein Lajosné kérelme kivételezett zsidónak való elismeréséért	65
11. Szántó Zoltán kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez a lakásában való meghagyása iránt	66
12. Barta Sándor levele a pécsi Központi Zsidó Tanácshoz kijárási engedélye ügyében	67
13. Barta Sándor levelének melléklete	67
14. Lénárt Franciska 1. levele Bay Ferencnek	68
15. Lénárt Franciska 2. levele Bay Ferencnek	70
16. Lénárt Franciska 3. levele Bay Ferencnek	71
17. Stark Tiborné 1. levele munkaszolgálatos férjének	72
18. Stark Tiborné 2. levele munkaszolgálatos férjének	73

LEVELEK A GETTÓBÓL	74
19. Krausz Samuné levele munkaszolgálatos fiának	76
20. Stark Tiborné 3. levele munkaszolgálatos férjének	76
21. Stark Tiborné 4. levele munkaszolgálatos férjének	77
22. Stark Tiborné 5. levele munkaszolgálatos férjének	77
23. Stark Tiborné 6. levele munkaszolgálatos férjének	78
24. Stark Tibor levele feleségének a pécsi gettóba	78
25. Szerú levele Tibornak	79
26. Etelka levele Gizinek	79
27. Lénárt Franciska 4. levele Bay Ferencnek	81
28. A Vidor család 1. levele munkaszolgálatos fiúknak	82
29. A Vidor család 2. levele munkaszolgálatos fiúknak	83
CSALÁDEGYESÍTÉSI KÉRELMEK	84
30. Özv. Herskovits Izidorné kérelme a pécsi gettóba költözése iránt	85
31. Báder Miksa és neje kérelme ideiglenes pécsi tartózkodási engedély iránt	86
32. A pécsi Zsidó Központi Tanács felterjesztése Esztergár Lajos polgármesterhez Feldmár Béla kérelme ügyében, aki családtagjainak a pécsi gettóba történő felvételét kérte	87
33. A pécsi Zsidó Központi Tanács felterjesztése Esztergár Lajos polgármesterhez Halász Dezső kérelme ügyében, aki családtagjainak a pécsi gettóba történő felvételét kérte	88
34. A pécsi Zsidó Központi Tanács felterjesztése Esztergár Lajos polgármesterhez Lackenbacher Sámuelné kérelme ügyében, aki fiának a pécsi gettóba történő felvételét kérte	88
35. Szőnyi Alajos mohácsi polgármester kérelme a pécsi rendőrkapitánysághoz Misselbach József családjának a mohácsi gettóba költözése tárgyában	89
A GETTÓVAL KAPCSOLATOS EGYÉB LEVELEK	90
36. Borbola Jenő rendőrfőkapitány-helyettes átíratva Esztergár Lajos polgármesternek a gettó bekerítéséről	90
37. Roth Pál bejelentése a pécsi Zsidó Központi Tanácsnak a kilakoltatásáról	91
38. Mayer Albert orgonaépítő kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez zsidó származású munkása kijárási engedélye ügyében	91
39. Nyúl Istvánné kérelme ügyvédjén keresztül Esztergár Lajos polgármesterhez az átköltözéskor keletkezett bútorkárának megtérítése iránt	92
40. Várnagy Elemér tanácsnok levele Dr. Hal József tiszti főorvosnak a gettó közegészségügyi felülvizsgálatáról	93

41.	Várnagy Elemér tanácsnok levele a városi tűzoltóparancsnoknak a gettóval kapcsolatos tűzrendészeti követelményekről	93
42.	Nagy István hentes kérelme Esztergár Lajos polgármesternek zsidó tulajdonban lévő üzlet átadása iránt	94
43.	Gettókilépők kérése a zsidó tulajdonú fuvaros vállalkozók számára	96
44.	Várnagy Elemér tanácsnok levele a pécsi Zsidó Központi Tanácsnak	96
45.	A város házigazdaságának igénylése női munkaszolgálatosok iránt	97
46.	A Miniszterelnöki Hivatal levele Nikolits Mihály főispánnak a gettóban működő nyomdák bezárásáról	98
47.	Esztergár Lajos polgármester utalványozó rendelete a zsidó tulajdonú lakások felújításáról	99
48.	A pécsi csendőrkerület levele Esztergár Lajosnak a mentesítő okirattal rendelkező zsidókról	100
49.	Várnagy Elemér tanácsnok határozata zsidó tulajdonú kutyák igénylése tárgyában	101
50.	Várnagy Elemér tanácsnok válasza a honvédség munkaerővel kapcsolatos levelére	102
51.	Honvédségi kérés a Lakits laktanya fertőtlenítésére	103
52.	A belügyminiszter alá rendelt városi számvevőség jelentése Esztergár Lajos polgármesternek a gettókerítés költségének elszámolásáról	104
53.	Kiss József sütőmester kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez a számlái kifizetése iránt	105
54.	Özv. Husti Istvánné kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez Bernát Samu halotti anyakönyve iránt	106
55.	Jegyzőkönyv a gettóban maradt élelmiszerek eladásáról	108
A GETTÓKÉNT HASZNÁLT MÁV-BÉRHÁZ ÜGYE		110
56.	MÁV Pécsi Üzletvezetőségének levele Esztergár Lajos polgármesternek a MÁV-bérház gettóként történt igénybevétele kapcsán	111
57.	Várnagy Elemér tanácsnok válaszlevele a MÁV Pécsi Üzletvezetőségének a gettónak igénybe vett MÁV-bérházzal kapcsolatos észrevételeire	112
58.	A MÁV Pécsi Üzletvezetőségének levele Esztergár Lajos polgármesternek a MÁV-bérház visszaadása tárgyában	114
A GETTÓ TERÜLETÉRŐL KITELEPÍTETT KERESZTÉNY LAKOSSÁG VISSZAKÖLTÖZÉSE		115
59.	Jegyzőkönyv Izményi Gyula gettóbeli lakásának átvételéről	118
60.	Izményi Gyula kártérítési igénye	119
61.	Özv. Cser Ferencné levele és jegyzőkönyve a gettó céljára igénybe vett házának káraitól	120
62.	Özv. Fekete Sándorné kártérítés iránti kérelme	122
63.	Baranyai József kártérítés iránti kérelme	123

A VAGYON	125
AZ INGÓSÁGOK BEJELENTÉSE	125
64. Purschl Antal bejelentése	130
65. Reichmann Zsigmond bejelentése a bükkösi állomáson leadott bőröndjéről	130
66. Gedeon Renéné bejelentése	131
67. Lehócz Imre bejelentése zsidó tulajdonban lévő lovakról	131
68. Ifj. Nagy László bejelentése	132
69. Nádor István bejelentése Esztergár Lajos polgármesterhez	132
70. Borszéky Ferencné bejelentése	133
71. Király Pálné bejelentése zsidó tulajdonú ruhaneműről	134
72. Bozzay István bejelentése zsidótól vett motorkerékpárról	134
73. Adorján György bejelentése zsidó pénzküldeményről	135
74. Dr. Dőry Dénesné bejelentése zsidó tulajdonban lévő könyvekről	135
75. Richter Jenő bejelentése Esztergár Lajos polgármesterhez	136
76. Nyúl István bejelentése zsidó ingóságokról	137
77. Nagy László bejelentése tüzelőről	137
78. Náray Jenő csendőr ezredes bejelentése elrejtett ingóságokról	138
79. Sarkadi István detektív jelentése talált fogaranyról	138
80. Várnagy Elemér tanácsnok levele a pénzügyigazgatóságnak zsidó tulajdonú ingóságok hollétéről	139
81. Karika csendőr törzsőrmester bejelentése talált pénzről	139
82. Jegyzőkönyv Ádám Jánosné bejelentéséről	140
LAKOSSÁGI IGÉNYLÉSEK	141
83. Pattantyús József kérelme zsidó tulajdonban lévő traktor iránt	141
84. Gárdos István munkaszolgálatos kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez ruhaneműi iránt	142
85. Horváth István kérelme lovak, kocsi és felszerelésük iránt	143
86. Szabó Antal kérelme egy pár igavonó ló, kocsi és lószerszám iránt	144
87. Brückner József benzinmotor-igénylése	144
88. Jákli István kérelme mézeskannák iránt	145
89. Baumholczer Károlyné kérelme ingóságok iránt	146
90. Bór Józsefné kérelme ingóságok iránt	147
KÖZÜLETEK IGÉNYLÉSEI	148
91. A HANGYA Szövetkezet telephely iránti igénylése	149
92. A pécsi hegyközség elnökének kénporigénylése	150
93. Palos Bernardin lakásigénylése leányleventeotthon számára	150
94. A csendőrség zsidó tulajdonban volt kutyák iránti igénylése	151
95. Az államvasutak közúti gépkocsiüzemének helyiségigénylése	152

96.	A pécsi leventeparancsnokság ingatlanigénylése	153
97.	A pécsi 1. számú postahivatal szükséghelyiség igénylése	153
98.	A gyermekklinika igénylése a gettókerítésből	154
99.	A tűzoltóparancsnokság üzemanyag-igénylése	155
100.	Pécs város polgármesteri hivatalának bútorigénylése ügyosztályai számára	156
101.	Zsabornszky Anna anyagigénylése az ipari leányközépiskola részére	157
102.	A m. kir. államvasutak kérelme üzlethelyiség kiutalása iránt	158
103.	A Dunántúl Nyomda helyiségigénylése	159
104.	A MANSZ pécsi kulturális szakosztályának kávézó iránti kérelme	159
A FEGYVERES TESTÜLETEK IGÉNYLÉSEI		161
105.	A pécsi IV. honvéd állomásparancsnokság faáru igénylése	163
106.	Esztergár Lajos polgármester levele a pénzügyigazgatóságnak honvédségi tisztai szállás ügyében	164
107.	A 2/601 sz. német hadikórház ingóságigénylése	165
108.	A Flughafenbereich 3/III. alakulat ingóságigénylése	166
109.	A honvédség élelmiszerigénylése a zsidó tulajdonú árukészletből	166
110.	Az 54.835/Lg. Pa. német alakulat ingóságigénylése	167
111.	A IV./SS-Pol. 6. alakulat ingóságigénylése	168
112.	A pécsi IV. csendőrkerület nyomozó osztályának igénylése	168
ÜZLETVEZETŐI KÉRELMEK		170
113.	Hoffmann Nándor „Bizonyítványa” segédje szakmai alkalmasságáról	174
114.	Jegyzőkönyv Pozsgay Gyuláné vállalatvezetőnek való jelentkezéséről	174
115.	Özv. Gaál Ferencné kérelme kölcsönkönyvtár-vezetőnek való megbízása iránt	175
116.	Gesztesy Károly üzletvezetővé való kijelölését kéri	176
117.	Kaszi Sándor kérelme kőbányához hatósági biztossá való kirendelése iránt	177
118.	Cizek Antal igénybejelentése a Jánosi Engel Adolf Fiai cégre	178
119.	Várnagy Elemér tanácsnok feljegyzése a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamarával történt telefonbeszélgetésről	179
120.	A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1944 áprilisáról	180
121.	Besenczy László üzletvezetővé való kijelölését kéri	181
122.	A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara javaslatai vállalatvezetők kinevezésére	182
123.	Jegyzőkönyv vitéz Kiss Lajos vállalatvezető lemondásáról	183
ÜZLETIGÉNYLÉSEK		185
124.	Varga Lajos kérelme üzlethelyiség kiutalása iránt	190
125.	Pauncz Mártonné igénybejelentése férje szatócsüzletére	191
126.	Schweigert Józsefné kérelme zsidó kölcsönkönyvtár iránt	192

127.	Jóó György kérelme bőrkereskedő üzlet és raktár kiutalása iránt	192
128.	Balogh Róza kérelme zsidó tulajdonú üzlethelyiség iránt	193
129.	Özv. Steiner Antalné kérelme elhunyt zsidó férje üzlete iránt	194
130.	Magócs Gergely kérelme férfiruha-üzlet kiutalása iránt	195
131.	Beck Árpád kérelme bőr- és cipőkellék üzlet kiutalása iránt	195
132.	Özv. Szegő Tiborné kérelme kalap- és sapkakereskedői üzlet iránt	196
133.	Bruckner Dezső kérelme üzlete kinyitása érdekében	197
134.	Illy Gyula kérelme mészégető üzem iránt	198
135.	Báró Károlyi-Orczy Károly kérelme zsidó tulajdonú üzlet iránt	198
136.	Ifjú Stráhl József kérelme üzlet iránt	199
137.	Nagy Kálmán kérelme fűszerkereskedés iránt	201
138.	Leher Jánosné bonyhádi lakos kérelme üzlethelyiség iránt	201
139.	Máté Pálné kérelme szatócsüzet iránt	202
140.	Özv. Németh Jánosné kérelme esernyőkészítő- és javító üzlet iránt	203
141.	Osgyáni Jenő kérelme üzlethelyiség iránt	203
142.	Szabó István kérelme pékség, üzlet és lakás iránt	204
143.	Adrián Ferenc és Híres János kérelme gépesített asztalosüzem iránt	205
144.	Standovár Pál kérelme a kóser mészárszék iránt	206
145.	Danyi Bertalanné kérelme cukorkakereskedés iránt	206
146.	Simonfai József kérelme szabóműhely kiutalása iránt	207
147.	Nébel János kérelme üzlet iránt	208
148.	Benczur János kérelme textilüzlet iránt	209
149.	Sánta Gyula kérelme órás- és ékszerészüzlet iránt	209
150.	Parancsnoki támogatólevél Sánta Gyula kérelméhez	210
151.	Tóth Károly kérelme üzlethelyiség iránt	211
152.	Mihályi József kérelme üzlethelyiség és árukészlet iránt	212
RAKTÁRGONDOK		213
153.	Az Első Pécsi Bőrgyár Rt. raktárhelyiség iránti kérelme	216
154.	Radochay János kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez raktár iránt	217
155.	A pénzügyigazgatóság levele Esztergár Lajos polgármesternek a zsidó ingóságok raktározásáról	219
156.	Az Irgalmas Rend bérháza lakóinak tiltakozó levele a zsidók lakásainak raktárként történő felhasználása ellen	220
157.	A Zsolnay Gyár kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez pajta iránt	221
158.	Várnagy Elemér tanácsnok levele Jaross Andor belügyminiszterhez a zsinagóga raktárként való felhasználásáról	221
159.	Kutas László kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez istálló és raktárhelyiségek iránt	222
160.	Esztergár Lajos polgármester határozata a zsinagóga igénybevételéről	223
161.	A pécsi Zsidó Központi Tanács levele a zsinagóga raktározási célra való felhasználásáról	224
162.	Vizsgálat kérése az I. Ferenc József utca 5. földemének terhelhetőségéről	224

163.	Esztergár Lajos polgármester határozata közraktárak kijelöléséről	225
164.	Jelentés az üres raktárhelyiségek iránti kutatás eredményéről	226
165.	A pénzügyigazgatóság raktárkérése Esztergár Lajos polgármestertől	227
166.	A pénzügyigazgatóság végzése a zsidó ingóságok tárolási költségeiről	227
167.	Esztergár Lajos polgármester levele a pénzügyigazgatóságnak a zsidó ingóságok tárolási költségeiről	228
168.	Jelentés a német katonaság által a városi fürdőben okozott károkról	229
A LAKÁSÜGY		231
169.	Chiovini Kornélné kérelme Jaross Andor belügyminiszterhez édesanyja házának visszaadása iránt	236
170.	Kocsis József házigénylő levele Esztergár Lajos polgármesternek	237
171.	Várnagy Elemér tanácsnok véghatározata a gettó területén élő keresztények elköltöztetéséről	239
172.	Jegyzőkönyv Gasch Rezső jogtalan lakásfoglalásáról	240
173.	Esztergár Lajos polgármester levele Jaross Andor belügyminiszterhez pécsizsidótulajdonú lakások felújítása tárgyában.....	240
174.	Molnár Károly levele Esztergár Lajos polgármesternek lakása ügyében	241
175.	A pénzügyigazgatóság levele Esztergár Lajos polgármesternek a katonaság által igénybe vett lakások leltározásáról	242
176.	Véghatározat német katonák beszállásolásáról	243
177.	Nessel J. Zoltán zárgondnok levele a polgármesteri hivatalba német katonák szállásdíjának behajtása ügyében	244
178.	Lippai Pál levele Esztergár Lajos polgármesternek a féregtelenítési költségei tárgyában	245
179.	Jegyzőkönyv a német katonák által lakott zsidó lakások leltározásáról	247
KÉRELMEK A ZSIDÓ INGÓSÁGOK ELSZÁLLÍTÁSÁRA		249
180.	Határozat-úrlap a zsidók lakásában maradt ingóságainak elszállításához	250
181.	A Magyarországi Németek Szövetsége kérelme bútorok elszállítása iránt	251
182.	Peterka Sarolta kérelme bútorok elszállítása iránt	251
183.	Kollár Ferenc kérelme bútorok elszállítása iránt	252
184.	Gáspár János kérelme bútorok elszállítása iránt	252
185.	Sziráky László kérelme bútorok elszállítása iránt	253
186.	Özv. Bedő Andorné kérelme bútorok elszállítása iránt	253
187.	Horváth Jánosné kérelme ingóságok elszállítása iránt	254
188.	Barna György kérelme ingóságok elszállítása iránt	255
189.	Zács János kérelme bútorok elszállítása iránt	256
190.	Fazekas Károly kérelme ingóságok elszállítása iránt	257
191.	Béres Tibor kérelme ingóságok elszállítása iránt	257
192.	Tarnik Aladár kérelme ingóságok elszállítása iránt	258
193.	A Ferenciek utcája 4. számú ház lakóinak kérelme árukészlet elszállítása iránt ..	258

OSZTOZKODÁS AZ ÁRUKÉSZLETEN	260
194. A Baross Szövetség pécsi fiókjának javaslata a lezárt üzletek romlandó árukészletének értékesítéséről	266
195. Nikolits Mihály főispán levele Esztergár Lajos polgármesterhez zsidó tulajdonú árukészlet szétszétlása tárgyában	267
196. Véleményező bizottság alakítása a kereskedelmi és iparos érdekképviselők tagjaiból	268
197. Jaross Andor belügyminiszter távirata Nikolits Mihály főispánnak a teendőiről	269
198. Esztergár Lajos polgármester távirata Kunder Antal kereskedelmi és közlekedésügyi miniszterhez a zsidó tulajdonú áruk értékesítéséről	269
199. Várnagy Elemér tanácsnok levele Turvölgyi Albert kormánybiztosnak a zsidó üzletek árukészletei értékesítéséről	270
200. Özv. Farkas Józsefné igénybejelentése árukészletre és üzletberendezésre	272
201. Detrich Viktorné igénybejelentése árukészletre	272
202. Légrády Ferenc igénybejelentése árukészletre	273
203. Molnár László vezérőrnagy utasítása a ruhaneműk szétszétlásáról	274
204. Jegyzőkönyv a zsidó tulajdonú üzletek árukészletének értékesítéséről	275
205. Katics Antal ny. főjegyző levele a szovjet hadikórháznak átadott árukról	276
KÉTEZER SZEKRENY A BOMBAKÁROSULTAKNAK	278
206. Esztergár Lajos polgármester határozata a légítámadások következtében ellátatlanul maradó lakosság segélyezéséről	279
207. Esztergár Lajos polgármester levele a pénzügyigazgatóságnak a bombakárosult lakosság segélyezéséről	280
208. Zala J. Béla aljegyző feljegyzése a pénzügyigazgatóságon tartott megbeszéléséről	281
KÜZDELEM A PÉCSI ZSIDÓK BORÁÉRT	282
209. Esztergár Lajos polgármester távirata Jurcsek Béla földművelésügyi miniszternek	284
210. A pénzügyigazgatóság levele Nikolits Mihály főispánnak	285
211. Nikolits Mihály főispán válasza a pénzügyigazgatóságnak	285
212. Nikolits Mihály főispán levele a Német Biztonsági Rendőrség vezetőjének	286
213. A pénzügyigazgatóság levele Nikolits Mihály főispánnak	287
A MŰKINCSEK	289
214. Csánky Dénes kormánybiztosi megbízottnak rendeli ki Dombay János múzeumigazgatót	292
215. Dombay János múzeumigazgató válasza Csánky Dénes kormánybiztosnak	294

216.	Dombay János múzeumigazgató jelentése Csányk Dénesnek megbízotti tevékenységéről	296
217.	Török Gyula múzeumvezető Esztergár Lajos polgármestertől a múzeum ciánoztatását kéri	297
218.	Esztergár Lajos polgármester feljegyzése a pécsi zsidók múkincseivel kapcsolatban	297
219.	Martinszky János tájékoztatása Török Gyula múzeumvezetőnek a mohácsi zsidók múkincseiről	298
220.	Török Gyula múzeumvezető levele Esztergár Lajos polgármesternek kormánybiztosi megbízotti lemondásának okairól	299
221.	Csányk Dénes kormánybiztos levele Esztergár Lajos polgármesternek	300
222.	Vörös Márton főlevéltáros jelentése Esztergár Lajos polgármesternek a műtárgyak kezeléséről	301
223.	Török Gyula múzeumvezető lemondólevele	303
KÖTVÉNYEK, RÉSZVÉNYEK, NEMESFÉMEK, ÉKSZEREK		305
224.	Délmagyarországi Kereskedelmi Bank Rt. elismervénye a Kiss Józseftől átvett értékpapírokról	306
225.	A Magyar Általános Hitelbank elismervénye a Müller Lajostól átvett arany ékszerekről	306
226.	A Magyar Általános Hitelbank elismervénye a Ladiszlai Lászlótól átvett arany ékszerekről	307
227.	Turvölgyi Albert kormánybiztos utasítása a pécsi pénzügyigazgatóságnak a zsidóktól átvett értékek elszállítására	308
228.	Feljegyzések a zsidóktól átvett „értéktételek” Pécsről történt elszállításáról	308
A „ZSIDÓÜGY” EGYÉB VONATKOZÁSAI		311
AJÁNLÁSOK		311
229.	A Magyarországi Németek Szövetségének ajánlása üzletigénylésekhez	312
230.	Kádár László Levente belügyi államtitkár kérése Esztergár Lajoshoz üzlet és lakás ügyében	313
231.	Imrédy Béla közgazdasági miniszter titkársága intézkedést kér özv. Bognár Jánosné ügyében	314
232.	Fehér Pál pénzügyigazgatósági tanácsos közbenjárása egy állítólagos eszéki menekültért	315
233.	Keserű Károly hadnagy támogatást kér zsidó üzlet kiutalása ügyében	315
234.	A Magyarországi Németek Szövetsége kérelme ingóságok iránt	316
235.	Garay Lajos ajánlása	317
236.	Nyáry Pál református lelkész ajánlása	317
237.	A Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium levele Esztergár Lajos polgármesterhez üzlethelyiség átadhatóságáról	318

FELJELENTÉSEK, BEJELENTÉSEK, PANASZOK	319
238. Kasza György levele Nikolits Mihály főispánnak	321
239. Fölker Irén bejelentése német katonák fosztogatásáról	323
240. Névtelen feljelentés zsidó névtáblák ügyében	324
241. Horváth Béla panasza Kunder Antal kereskedelmi és közlekedésügyi miniszternek	325
242. Várnagy Elemér tanácsnok válasza Szász Lajos iparügyi miniszternek Horváth Béla panaszára	326
243. Bejelentés Braun Géza lakását használó budapesti személyről	327
244. A Pécsi Rendőrkapitányság jelentése a Braun-féle lakással kapcsolatban	328
245. Bejelentés német katonai jármű által okozott kárról	330
246. Névtelen feljelentés Inhof Lőrincné ellen	330
247. Vermes Péter kérése Nikolits Mihály főispánhoz	331
248. Várnagy Elemér tanácsnok válasza Nikolits Mihály főispánnak Vermes Péter ügyében	332
249. Bellovicsné bejelentése zsidó tulajdonú ingóságok rejtegetése miatt	333
250. Nessel J. Zoltán házgondnok feljelentése Szabó Judit ellen	334
251. Bejelentés a felszámolt gettóban történt fosztogatásról	334
252. Kaposi Ferenc feljelentése Török Károly ellen	335
253. Feljelentés Beregfy Károly honvédelmi miniszterhez a honvédelmi kötelezettségek alóli kibújás miatt	337
A PÉCSI SZELLEMI ÉLET MEGÓVÁSA	338
254. A Magyar Papírosipari Nyersanyagbeszerző Kft. levele pécsi Közművelődési Könyvtárnak a zsidó szerzőjű könyvek beszolgáltatásával kapcsolatban	341
255. Zádor Imre főjegyző levele Kolosváry-Borcsa Mihály kormánybiztosnak a városi könyvtárban lévő zsidó szerzőjű könyvek tárgyában	342
RÁDIÓBESZOLGÁLTATÁSOKTÓL A RAKTÁRFELTÖRÉSEKIG	344
256. Özv. Ferenc Józsefné kérelme rádiója iránt	344
257. Várnagy Elemér tanácsnok levele Kunder Antal kereskedelmi és közlekedésügyi miniszternek egy zsidó tulajdonban volt üzlet megvásárlásáról	345
258. Steiner Ernő kérelme adója és hátralékai törlése iránt	346
259. Esztergár Lajos polgármester határozata a zsidók piaci vásárlásának korlátozásáról	347
260. A városi adóhivatal levele a pénzügyigazgatóságnak a zsidó hátralékosok ügyében	348
261. Dr. Hal József tiszti főorvos jelentése a zsidó orvosi rendelők lezárásáról	349
262. Munkaszolgálatos orvos igénylése Pécs-Gyárváros számára	350
263. Faragó Sándorné tisztasági felelőssé váló kinevezését kéri	350

264.	Köves Gusztáv városi fogalmazó kérése pécsi zsidók internálásának igazolásáról	351
265.	Esztergár Lajos polgármester távirata Kunder Antal kereskedelmi és közlekedésügyi miniszternek	352
266.	Esztergár Lajos polgármester levele Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszternek a zsidó tulajdonú magánkönyvtárak elszállításáról	352
267.	Vörös Mihály helyettes polgármester levele az ügyészségnek Szebényi Imre ügyében	354
268.	Várnagy Elemér tanácsnok feljegyzése Koller miniszteri titkárral folytatott telefonbeszélgetéséről	354
269.	Kosztai István levele államtitkár ismerősének a házuk óvóhelye ügyében	355
270.	Herrensteini Petris Brúnó műkereskedő levele egy kifizetetlen festmény tárgyában	357
271.	Várnagy Elemér tanácsnok levele Palos Bernardin tankerületi főigazgatóhoz tanárok igénybevételéről zsidó tulajdonú lakások leltározására .	358
272.	Zátonyi János kérelme fizetés kiutalása iránt	359
273.	Távirat munkaszolgálatos század érkezéséről	360
274.	A pénzügyigazgatóság adatgyűjtése zsidó tulajdonban volt méhállományokról	360
275.	Mihálffy István ügyészségi elnök levele özv. Sárkány Árminné ügyében	361
276.	Esztergár Lajos polgármester távirata Kunder Antal kereskedelmi és közlekedésügyi miniszternek a pécsi zsidó szállítmányozási vállalatokról	361
277.	Levél az Országos Hadigondozó Hatósághoz Grünhut Jenő halálával kapcsolatban	362
278.	A pénzügyigazgatóság levele a városi adóhivatalnak a zsidó hátralékosok ügyében	363
279.	Esztergár Lajos polgármester jelentése Bonczos Miklós belügyminiszternek a zsidóktól begyűjtött rádiókról	364
280.	Jegyzőkönyv a Fodor Leó lakásában talált élelmiszerek átadásáról	364
281.	Az I. fokú közigazgatási hatóság levele Bonczos Miklós belügyminiszternek a zsidók kihágási ügyeivel kapcsolatban	366
282.	A Papíripari Képviselet Rt. érdeklődése a Havas testvérek lakcíme iránt ...	367
283.	Várnagy Elemér tanácsnok levele Turvölgyi Albert kormánybiztosnak az ipari üzemek értékesítése tárgyában	367
284.	A városi hatóságok által használt és őrzött zsidó ingóságok bejelentése	368
285.	Várnagy Elemér tanácsnok kérelme Bonczos Miklós belügyminiszterhez a zsidó ruházati cikkek szétoztása iránt	369
286.	Kreisler Lászlóné kérelme ingóságai elárverezése ellen	370
287.	Kérelem a súlyos beteg Szilágyi Ignácné otthonában hagyása iránt	370
288.	Katics Antal ny. főjegyző levele a járásbíróságnak Ausch István cukrászüzletéről	371
289.	A polgármesteri hivatal jelentése a pénzügyigazgatóságnak a Schwarcz Ignác és Társai vaskereskedésben lévő állapotokról	373

290.	Jegyzőkönyv a Schwarcz Ignác és Társai vaskereskedésben tapasztalt rendellenességekről	373
291.	Bejelentés a Schreiber-féle raktárban történt betörésről	375
Az ÚJRAKEZDÉS		377
292.	Határozat a Pécsi Zsidók Tanácsának megalakulásáról	378
293.	Jegyzőkönyv a Pécsi Zsidók Tanácsa és a polgármesteri hivatal, valamint a Pénzügyigazgatóság képviselői közötti megbeszélésekről	378
294.	A Pécsi Zsidók Tanácsa Réti Miklós vagyongondnoki kinevezését javasolja	382
295.	Katics Antal ny. főjegyző előterjesztése a Pécs Városi Árvaszéknak, Harmat Miksa számára gondnok kijelöléséről	383
296.	A Pénzügyigazgatóság levele Esztergár Lajos polgármesternek a leégett közraktárral kapcsolatban	384
297.	A Pécsi Zsidók Tanácsa levele a polgármesteri hivatalnak zsidó tulajdonú üzletek újraindításáról	385
298.	A Pécsi Zsidók Tanácsa levele Esztergár Lajos polgármesternek a szovjet katonaság raktárfoglalásáról	386
299.	A Pécsi Zsidók Tanácsa Benkő Imre vagyongondnoki kinevezését javasolja	387
EPILÓGUS HELYETT		388
300.	A Pécsi Zsidók Tanácsának átirata Esztergár Lajos polgármesternek a deportált pécsi zsidók hazasegítése ügyében	388
301.	Esztergár Lajos polgármester felterjesztése Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek a pécsi deportáltak hazatérésének segítségével kapcsolatban	389
Források és irodalom		391
Rövidítések		395
Névmutató		397
Summary		409
Zusammenfassung		412

DOKUMENTUMOK

ELŐSZÓ

„A zsidókérdéssel kapcsolatban elismerem, hogy hibás megoldás következtében történtek károsodások és árumegromlások, amelyek a nemzet egyetemét érintik. Az anomáliák onnan eredtek, hogy nem voltunk felkészülve erre az operációra. *A zsidókérdés megoldása Magyarországon testén a leghatalmasabb operáció volt, amelyet évtizedek óta végrehajtottak.* Egy ilyen operáció nem történhet egészen szárazon, néha vér is folyik. Egész természetes, hogy a vér szót nem kell szó szerint érteni. Ezen a helyen is lezögezem, hogy egyetlen egy megölt zsidó vére sem tapad magyar ember kezéhez.”¹

E mondatok 1944. július 11-én a pécsi városházán vitéz Imrédy Béla tárca nélküli gazdasági miniszter (egyben Pécs díszpolgára és parlamenti képviselője) szájából hangzottak el.

Az alábbi dokumentumválogatás azt kívánja bemutatni, hogy a „leghatalmasabb operáció” egyes szakaszai miként valósultak meg Pécsen 1944-ben. A kiválasztott iratok betekintést nyújtanak a rendvédelmi és a közigazgatási szerveket, az „őskeresztény” lakosságot, a pécsi Zsidó Központi Tanácsot, valamint a törvény által zsidónak tekintendő személyeket foglalkoztató eseményekbe és feladatokba, gondokba és reményekbe.

„Pécs ábrázolásának” teljes rekonstruálása a több ezer fennmaradt dokumentum ellenére pusztán a hivatali- és magánlevelekből nem lehetséges. Egyrészt azért, mert bizonyos utasítások csak szóban hangzottak el, másrészt pedig jó néhány szervezet és hatóság irattára nem maradt fenn. Ezek közé tartozik az Államrendőrség Pécsi Kapitánysága, a IV. honvéd állomásparancsnokság, a M. kir. IV. (pécsi) csendőrkerület, a pécsi polgármesteri hivatal lakásügysztyála, a Nyilaskeresztes Párt Pécs-baranyai irodája, a pécsi Zsidó Központi Tanács.²

A történések számos részlete csak a népbíróági perekből,³ interjúkból⁴ és a memoárirodalomból⁵ ismerhető meg. Így tudunk például arról, hogy Németh László, a pécsi gettó rendőrpáncsnoka 8000 pengőért kihozott a gettóból egy két és fél éves

¹ *Dunántúl*, 1944. július 12. 3., Kiemelés az eredetiben.

² A fennmaradt anyagok sem teljesek minden esetben. Például az 1944-es főispáni bizalmas iratok dobozában csupán pár tucat dokumentum található, a Pécsi Zsidó Hitközség iratanyaga csak hiányosan maradt fenn 1944-ből, de a pénzügyigazgatóság pécsi kerületének iratanyaga is rendkívül töredékes.

³ Lásd MNL BaML, Mikrofilmtár, Holokauszt kutatás, 41–77. számú tekercek!

⁴ A budapesti Közép-Európai Egyetemen működő kutatási és kulturális intézmény, az OSA Archivum számos pécsi személlyel készített interjút őriz. A MNL BaML Hangarchívuma is őriz visszaemlékezéseket 1944-ről. Említésre méltó Csányi Gábor és Roóz Zoltán *Szerelemből Auschwitzba* című riportfilmje (2014) a pécsi származású Garai András Júdával.

⁵ KRASSÓ 1994, SÁNDOR 1994, WICHTERNÉ 1994, GARAI 1995, LÁSZLÓ 2004, KRASSÓ 2011

fiúgyermeket, és átadta keresztény anyjának.⁶ Az önzetlen embermentő kísérletekről is a túlélőktől szereztünk tudomást. Néhány példa: egy pécsi sváb felajánlotta egy zsidó családnak, hogy kész a fiukat elrejtetni a présházában.⁷ Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkész Wiesenberg Klára pécsi zongoraművésznőt bújtatta.⁸ Báró Mirbach Júlia Sancta Maria Leánynevelő Intézete Sík Sándor és Schlachta Margit által odaküldött budapesti zsidó nőket fogadott be és gondoskodott ellátásukról. Köztük volt Radnóti Miklós felesége, Gyarmathy Fanni és Schaár Erzsébet, későbbi szobrászművész is.⁹

A jobb áttekinthetőség érdekében a forrásokat nagyobb fejezetekbe rendeztem (Ki tekintendő zsidónak?; A gettó; A vagyon és A „zsidóügy” egyéb vonatkozásai), ezekben tematikus alfejezetek találhatóak, melyek bevezetői bemutatják az ott közölt iratok rendeleti hátterét, vagy megvilágítják keletkezésük körülményeit.

A levelet mint műfajt a legtágabban értelmeztem, a közlésre szánt dokumentumok kiválasztásakor formai szempontokat egyáltalán nem vettem figyelembe. Így egy füzetlap letépett sarkára írt másfél sor, amely a gettóból eljutott a keresztény címzetthez, számomra éppúgy levél, mint a polgármesternek küldött minisztériumi „rádiótávíratok”. Néhány esetben még ezeket a tág határokat is átléptem. Így jegyzőkönyveket, feljegyzéseket is közlök a dokumentumok között, ha azok fontos adatokat tartalmaznak a „leghatalmasabb operáció” pécsi lefolyásához, vagy az ebből fakadó „komplikációkhoz”.

Az egyes bevezető fejezetekben többször idézem a *Dunántúl* című pécsi napilapot. Ezzel egyrészt azt szeretném bemutatni, hogy a helyi lakosság mit tudhatott meg a zsidókérdés országos és helyi szintű „rendezéséről”, másrészt pedig, hogy a polgármesteri hivatal, illetve a kormány¹⁰ miként használta fel az egyetlen pécsi folyóiratot¹¹ a lakosság manipulálására és a zsidóellenes hangulat (további) gerjesztésére.

A kötet címe nem csak arra utal, hogy a dokumentumok szerzői vagy a címzettjei – sok esetben mindkét fél – pécsiek voltak, hanem arra is, hogy a közölt források hat kivételével Pécsen találhatóak.¹²

Végezetül néhány szó a források közlési módjáról. A közölt dokumentumok szövegét a mai helyesíráshoz igazítottam, de a magánszemélyek leveleiben néhány jellegzetes régies írásmódot, helyesírási hibát megtartottam. Ezzel azt szeretném érzékeltetni, hogy e szövegek különböző műveltségű személyektől származnak. Az értelemzavaró nyelvhelyességi hibák után [sic!] jelzést tettem, vagy pótoltam a hi-

⁶ MNL BaML, Nb. 325/1947. dr. Németh László pere, Steiner Györgyné tanúvallomása, 93.

⁷ László 2004, 82. A család nem fogadta el a lehetőséget, együtt vonultak a gettóba.

⁸ Uo. 83. Egy falubeli feljelentése nyomán a csendőrök a pécsi gettóba vitték Wiesenberg Klárát.

⁹ Tüskés 2005, 67. Az intézet Pécsen az Árpád utca 25. szám alatt működött. Ez ma kb. a Barbakán tér 5. telkének felel meg. Egykori helyén egy újabb építészeti társasház áll.

¹⁰ A miniszterelnökség sajtópolitikai és sajtóközigazgatási osztálya válogatott vidéki lapokat vont be az ún. „cikkakciójába”, köztük a *Dunántúlt* is. A főispáni hivatalon keresztül biztosított havi 150 pengő „laptámogatás” fejében elvárta, hogy a kormányzat számára fontos cikkek és közlemények ezekben a lapokban megjelenjenek. A főispán havonta jelentést küldött arról, hogy a Budapestről kapott sajtóanyagból mi jelent meg ténylegesen. MNL BaML, Baranya vármegye és Pécs szab. kir. város főispánjának bizalmas iratai, 277/biz. 1944

¹¹ Kolosváry Borcsa Mihály a sajtóügyek kormánybiztosa a város másik lapját, a *Pécsi Naplót*, a betiltandó napilapok közé sorolta. Az utolsó szám 1944. április 16-án jelent meg.

¹² A hat levélből négy a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár (Győr) kéziratárában van (14, 15, 16, 27. sz. levelek). Kettőről (25, 26. sz. levél) pedig nem sikerült kiderítenem, hogy jelenleg hol található. A pécsi Janus Pannonius Múzeum Történeti Osztályán csak a róluk készült fényképeket őrzik.

ányzó betűt, szót szögletes zárójelben []. A megértést segítő szövegszerű kiegészítéseket, pótlásokat szintén szögletes zárójelbe tettem. A nyilvánvaló elírásokat, gépelési hibákat javítottam, az értelmezést nehezítő központoszási hiányosságokat pótoltam. Az eredeti szövegekben az aláhúzott vagy a betűközökkel (széthúzottan) gépelt szavakat a szövegek közlésben dőlt betűkkel jelzem. A forrásokat lelőhelyük adatai követik, hozzátéve, hogy a közölt dokumentum gépelt-e, vagy kézzel írott, illetve hogy eredeti-e vagy másolat.

* * *

A 2012-ben és 2013-ban folyó kutatásomhoz mindig készséges segítséget kaptam a köz- és felekezeti gyűjtemények munkatársaitól és több magánszemélytől. Köszönetemet ezúton is szeretném kifejezni nekik:

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára Király utcai, Rét utcai és Nyírfai utcai részlegének munkatársai;

Pécsi Zsidó Hitközség, *Goldmann Tamás*, elnök;

Pécsi Zsidó Hitközség irattára, *Vörös István Károly*, irattárkezelő, helytörténész;

Pécsi Zsidó Hitközség *mindazon tagjai*, akik lehetővé tették számomra az 1944-ből fennmaradt családi leveleik megismerését;

Janus Pannonius Múzeum, *Müller Judit*, m. b. igazgató;

Janus Pannonius Múzeum Történeti Osztálya, *dr. Gál Éva*, muzeológus, osztályvezető;

Csorba Győző Könyvtár Helytörténeti Osztálya, *Kerekes Imre*, könyvtáros, osztályvezető;

Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár (Győr), *Horváth József*, igazgató.

KI TEKINTENDŐ ZSIDÓNAK?

Az 1938. évi XV. törvénycikk¹³ – az ún. „első zsidótörvény” – kimondta, hogy a zsidóság részarányát 20%-ra kell korlátozni a szabadfoglalkozású pályákon, valamint a tíz személynél többet foglalkoztató pénzügyi, ipari és kereskedelmi vállalkozásoknál. E számarány ellenőrzése és betartatása a már működő és a jövőben felállítandó szakmai kamarák feladata lett.¹⁴ A törvény nem határozta meg, kit tekint zsidónak – gyakorlatilag az izraelita hitfelekezet tagjait –, azonban a 4. §-ában részletezte, kit nem lehet beleszámítani a 20%-os kvótába:

„a) a hadirokkantat, a tűzharcost,¹⁵ továbbá hősi halált halt szülőnek gyermekét és a hadiözvegyet;

b) azt, aki az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt tért át valamely más bevett felekezetbe és megszakítás nélkül ugyanennek a felekezetnek a tagja;

c) a b) pont alá eső szülőnek olyan leszármazóját, aki nem az izraelita felekezet tagja.”¹⁶

A törvény magyarázata azzal indokolta a valamely keresztény vallásra áttért zsidók nem zsidókhöz való besorolásának dátumhoz kötését, hogy „a nemzeti közfelfogáshoz való alkalmazkodás hosszabb folyamat eredménye lehet csupán”.¹⁷ Az időpont meghatározásánál szerepet játszott az is, hogy 1919 és 1938 között a kikeresztelkedések száma kétszer annyi volt, mint 1895 és 1918 között.¹⁸ Azért lett 1919. augusztus 1. – a Tanácsköztársaság bukása utáni első nap – a határdátum, „mert azok, akik a szerencsétlen emlékü Károlyi Mihály-kormány és a Tanácsköztársaság idején tértek át valamely keresztény vallásra, tehát olyan időben, amikor a zsidósághoz való tartozás éppenséggel nem jelentett hátrányt – ezzel a magyarság többi rétegéhez való idomulásuknak a tanújelét adták”.¹⁹

¹³ „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról.” Megjelent 1938. május 29-én az Országos Törvénytár 6. számában. (VÉRTES 2002, 19–32.) A törvényt még a Darányi-kormány készítette elő, de az országgyűlés már Imrédy Béla miniszterelnökségének idején fogadta el.

¹⁴ Ekkor már működtek az ügyvédi, az orvosi és a mérnöki kamarák, létrehozandóak voltak a sajtó-, a színművészeti és a filmművészeti kamarák.

¹⁵ Az 1938. évi IV. törvénycikk 1. § (1) szerint „»tűzharcos« minden magyar állampolgár, aki az 1914–1918. évi világháborúban teljesített arcvonalbeli szolgálata alapján a Károly-csapatkereszt igazolt tulajdonosa”. Vö: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8059> (Utolsó letöltés: 2013. 04. 02.)

¹⁶ VÉRTES 2002, 25.

¹⁷ Uo. 26.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

Az 1939. évi IV. törvénycikk – az ún. „második zsidótörvény” – címében már nem tartalmazott semmilyen eufemizmust a törvényalkotó céljával kapcsolatban: „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” kívánt intézkedni.²⁰

A törvényjavaslat általános indoklása szerint az 1938. évi XV. törvénycikk megalkotása óta sok európai állam tett erélyes intézkedéseket a zsidóság kiszorítására. „Mind szélesebb körű lett annak felismerése, hogy a zsidóság sajátos, minden néptől élesen elkülönülő népcsoport. [...] Elkülönülése következtében faji, élettani, lelki, szellemi és érzelmi egység.”²¹ A törvény betérjesztésének egyik indoka tehát a zsidók kérdés megoldásával kapcsolatos megváltozott európai helyzet, amire a magyar törvényhozók szerint reagálni kellett, „hacsak nem akarjuk kockára tenni a nemzet életének nyugodt fejlődését”.²²

A törvény másik indoklása az volt, hogy az 1938. XV. törvénycikk végrehajtása során hamar kiderült, „a törvény intenciói nem fognak hatályosan érvényesülni”, ugyanis sok esetben vitára adott okot annak megállapítása, hogy kit kell zsidónak tekinteni.²³ További ok, amely miatt a korábban „erőteljesebb” törvényjavaslat előterjesztése vált szükségessé, az, „hogy a törvény végrehajtása során a zsidóság részéről nem mutatkozott kellő megértés”.²⁴

Az indokok között szerepelt az is, hogy a felvidéki területek visszacsatolása következtében az ország zsidó lakosságának száma nagyobb arányban emelkedett, mint amilyenben az ország összes lakossága, ez pedig a zsidókérdést „erősen kiélesítette”.²⁵

Végül pedig a zsidóság az indokok sorában mint a nemzetbiztonságot veszélyeztető tényező is megjelent: „számarányukat messze meghaladó módon vettek és vesznek részt a zsidók továbbra is az önző vagyoni érdekből elkövetett bűncselekményekben és különösen azokban, amelyek az ország gazdasági létének aláásására alkalmasak.”²⁶

Az első „zsidótörvény” tapasztalatain okulva a második „zsidótörvény” megalkotói egy igen részletes, bonyolult és mondhatni minden szempontot figyelembe vevő rendszert dolgoztak ki annak meghatározására, ki tekintendő a törvény alkalmazása során zsidónak – akár a keresztény vallásúak között is –, és ki mentesíthető a törvény hatálya alól részben vagy egészen – akár az izraelita vallásúak között is:

„1. § A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni azt, aki ő maga vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja vagy a jelen törvény hatálybalépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait.”²⁷

A törvényalkotó az izraelita hitfelekezethez való tartozást mint a „zsidók körébe tartozás megállapításának legcélszerűbb kisegítő ismérvét” vette figyelembe, annak

²⁰ A törvény 1939. május 5-én az Országos Törvénytár 4. számában jelent meg. (VÉRTES 2002, 44.) Imrédy Béla terjesztette be, és gróf Teleki Pál második miniszterelnöksége idején fogadták el.

²¹ VÉRTES 2002, 33.

²² Uo. 36.

²³ Uo. 36–37.

²⁴ Uo. 37. Ez konkrétan azt jelentette, hogy a vállalatok adatbejelentései nem mutatkoztak megbízhatónak. Az indoklás ezzel kapcsolatban 15 000 kihágási eljárásra hivatkozik.

²⁵ Uo. 38.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 44.

elismerésével, hogy azok, akiket a törvény „zsidó” névvel illet, nem feltétlenül azonosak az izraelita hitfelekezet tagjaival, a zsidók köre tágabb.²⁸

A törvény a zsidók részarányát bizonyos testületekben, a kamarákban és az egyes foglalkozási ágakban a korábbi 20%-ról 6%-ra csökkentette, az állami szolgálatban pedig 1943. január 1-ig elérendően 0%-ra. Kivételt képzett az ipar, a kereskedelem, a bányászat és a bankszféra, ahol 12%-ban határozta meg a zsidók arányát, és a közgazdasági karra felvehető zsidó hallgatók aránya 6% helyett 12% lehetett.

Ezek a korlátozások felbolygatták a társadalmat, hiszen széles rétegek megélhetése került veszélybe. Az emberek lázas kutatásba, illetve levelezésbe kezdtek, hogy „Szarmazási táblájuk” adatait a törvényhatóságoktól és a vallásfelekezetek illetékes képviselőitől kikért okiratokkal – születési és házassági anyakönyvek kivonatai, esetleges ki- és betérési igazolások, (vissza)honosítások, rezerválisok a vegyes házasságokból született gyermekek vallásáról – igazolhassák.

A házassági jogról szóló 1894. XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről hozott 1941. XV. törvénycikk – az ún. „harmadik zsidótörvény” – további lépést jelentett a fajvédelem irányában.²⁹ Ennek témánk szempontjából legfontosabb része így szól:

„9. § Nemzsidónak zsidóval házasságot kötni tilos.

Zsidó nőnek külföldi állampolgárságú nemzsidóval kötendő házassága nem esik a jelen §-ban meghatározott tilalom alá.³⁰

A jelen § alkalmazásában zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja. Az, akinek két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, nem esik a zsidókkal egy tekintet alá, ha ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett mind a két szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt. Az ilyen személynek azonban nemcsak zsidóval, hanem olyan nemzsidóval is tilos házasságot kötnie, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született.³¹

Az előbbi bekezdés rendelkezéseit a házasságon kívül született gyermekre is alkalmazni kell, ha őt a természetes atya az anyakönyvvezető előtt vagy közokiratban magáénak elismerte vagy az atyai elismerést a bíróság megállapította.

Atyai elismerés hiányában az a gyermek bizonyult zsidónak, akinek legalább egyik nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Az, akinek csak egyik nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, nem esik a zsidókkal egy tekintet alá, ha ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett anyja a gyermek születése idejében keresztény hitfelekezet tagja volt.

²⁸ VÉRTES 2002, 39.

²⁹ A törvény teljes szövegét lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8168> (Utolsó letöltés: 2014. június 19.)

³⁰ A külföldi férfi házasságából származó gyermekek nem váltak magyar állampolgárrá, sőt a magyar állampolgárságú menyasszony a házasságkötés révén sok esetben elveszítette a magyar állampolgárságát. Külföldiek „fajkeveredésének” megakadályozását nem célozta a törvény. A magyar zsidó férfi és külföldi nem zsidó nő házassága tilos volt, mivel az apa miatt a frigyből származó „ivadékok” a törvényhozó szerint a magyar állampolgárságú zsidók számát emelték volna, ami a törvény céljaival ellentétes volt. VÉRTES 2002, 150.

³¹ Az ilyen személyek leszármazottai „visszaeshettek” volna a zsidóságba, a törvény ezt kívánta megakadályozni.

Zsidóknak a jelen törvény hatálybalépése után kötött házasságból eredő leszármazói is zsidók, tekintet nélkül arra, hogy nagyszülőik mely hitfelekezet tagjaként születtek.

A jelen §-ban foglalt tilalom megszegésével kötött házassága következtében a zsidókkal esik egy tekintet alá az is, aki keresztény hitfelekezet tagjaként született és az is maradt, s e mellett mind a két szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt, s nagyszülői közül csak kettő született az izraelita hitfelekezet tagjaként. A jelen §-ban foglalt tilalom ellenére kötött házasságból született gyermek is a zsidókkal esik egy tekintet alá.

Az izraelita hitfelekezetbe a jelen törvény hatálybalépése után áttért olyan személy, akinek a jelen § értelmében tilos volna áttérése előtt zsidóval házasságot kötnie, ha az izraelita hitfelekezet tagjaként zsidóval köt házasságot, a zsidókkal egy tekintet alá eső személy marad akkor is, ha utóbb ismét keresztény hitfelekezet tagjává lesz.

A jelen § rendelkezései nem érintik az 1894. XXXI. törvénycikknek azokat a rendelkezéseit, amelyek külföldi házassulónak Magyarországon kötött házasságára irányadók.

Az igazságügyminiszter különös méltánylást érdemlő okból kivételesen felmentést adhat a jelen §-ban foglalt tilalom alól nemzsidó és olyan zsidó között kötendő házasság tekintetében, akinek csak két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként s ő maga keresztény hitfelekezet tagjaként született, vagy élete hetedik évének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lett s mind a két esetben az is maradt. Ezt a rendelkezést a házasságon kívül született gyermekekre is megfelelően alkalmazni kell.”³²

A német megszállást követően 1944 tavaszától a Sztójay-kormány zsidóellenes rendeletei a fenti törvény alapján meghatározott magyar állampolgárokat korlátozták jogaikban, fosztották meg vagyonuktól, zárták gettókba, gyűjtőtáborokba, majd deportálták.

1.

Weisz Ignác kérelme a sárga csillag viselése alóli felmentés iránt

Kérvény!

alulírott Weisz Ignác, született Pécs, 1885. év december hó 25-ik[én].

Alázattal kérem és könyörgöm [sic!] a

Nagyságos Polgár Mester Urat és Hivatalt

én mint hadirokkant, 75%-os, kérném szépen a Polgármester urat, ha lenne olyan kegyes és szíves – felmentenének a Zsidótörvénytől – ne kellene Sárga-csillagot viselni. Én azt hiszem, hogy nem érdemlem meg azt a Bűnt a – Drága hazámtól – én szolgáltam 8 évet mint hű katona [az] 52. gyalog-ezrednél.³³ Mikor a Világháborúnak vége volt, akkor leszereltem, akkor a Nemzeti Őrségbe is voltam – és akkor nehéz időkbe a Szerbek alatt³⁴ – ennek a városnak hű rendőrije voltam, na most azt hiszem,

³² VÉRTES 2002, 149–150.

³³ A közös hadsereg 52. gyalogezrede Pécs egyik házi ezrede volt.

³⁴ Pécs és Baranya vármegye egy része 1918. november 13. és 1921. augusztus 20. között szerb katonai megszállás és irányítás alatt állt.

hogy eleget szenvedtem a hazáért. Igen tisztelt Nagyságos Polgármester Úr, kérném szépen az ügyemet, ha lehet, elintéznék.

Maradok tisztelettel Weisz Ignác, éjjeli őr. Ráczvárosi Téglagyár.

Itt küldöm mellékelve ezt a kis írást, ami bizonyítja, hogy hadirokkant vagyok. Más nincs a kezemben írás, mint ez, csak amit az orvostól kaptam, mert a másik elveszett, mikor külföldön voltam a bányába[n].

MNL BaML, Pécs pm. 3.243/1944-B, kézzel írt, eredeti kérelem

Vörös Mihály helyettes polgármester a kérvényt 1944. április 22-én a „C” ügyosztályhoz, a város rokkantsággal kapcsolatos ügyeket intéző hatóságához továbbította. A levélben említett „egy kis írás” Szántó László pécsi belgyógyász és gyermekorvos igazolása volt arról, hogy a kérelmezőt 1914. augusztus 17-én Szerbiában súlyos fejlövés érte.

Külley János tanácsnok, a közellátási ügyosztály vezetője az április 29-én kelt határozatában arról értesítette Weisz Ignácot, hogy kérheti a „hadirokkant cím” használatának engedélyezését, ha ehhez a szükséges eredeti okiratokat mellékeli. Ezek nélkül a hadirokkantsági igényét a hadigondozó bizottság nem tárgyalhatja.

Az iratok között fennmaradt egy május 15-én kelt hatósági orvosi bizonyítvány is, amely a kérelmező munkaképességének 50%-os csökkenését állapította meg.

2.

Özv. Lederer Simonné panasza a lánya számára ki nem adott tanúsítvány tárgyában³⁵

Méltóságos Polgármester Úr!

785/1944-A számú ügyben hozott határozata ellen, mellyel elutasított azon kérelemmel, hogy leányom, Lederer Alice részére az 1939. IV. t.c. 1 § 3 bek. a. pontja alá eső nem zsidónak tekintendő személyi állapotáról tanúsítványt adjon ki,

panasszal élek

a nagyméltóságú m. kir. közigazgatási bírósághoz és tisztelettel kérem: méltóztassék ezen panaszom folytán az I. fokú határozatot megváltoztatni, és elrendelni, hogy Pécs szab. kir. város polgármestere Lederer Alice részére a fenti tanúsítványt adja ki.

³⁵ Előzmények: Lederer Alice 1943 őszén kérte a polgármesteri hivatalt, állítson ki tanúsítványt arról, hogy az 1939. évi IV. t.c. értelmében nem tekintendő zsidónak. Kérelmét azzal indokolta, hogy édesanyja csekély nyugdíjából megélni nem tudnak, dolgozni szeretne gyors- és gépipróként, de tanúsítvány nélkül nem tud elhelyezkedni. Vörös Mihály helyettes polgármester az 1943. október 28-án kelt véghatározatában a kérelmet nem találta teljesíthetőnek, mert Lederer Alice néhai apja zsidónak tekintendő, és ő nem 1919. augusztus 1. előtt lett a keresztény hitfelekezet tagja, hanem csak 1924-től, amikor megszületett. A határozat ellen a kérelmező 1943. október 29-én panasszal élt a közigazgatási bíróságnál, arra hivatkozva, hogy az anyja őt a születése után azonnal megkereszteltette, a katolikus vallásban nevelkedett, ezért neki nem is kellett áttérnie. A bíróság a panaszt érdemi tárgyalás nélkül visszautasította, mivel a kérelmező még nem töltötte be a 24. életévét és hajadon volt. Ezért ő az akkori törvény szerint kiskorúnak számított, aki önképviseletre nem volt jogosult. Ekkor az édesanyja, mint a kiskorú törvényes képviselője nyújtott be kérvényt a lánya ügyében. Ezt a város ugyancsak elutasította, ami ellen az édesanyja panasszal élt.

Indokolás:

Nem vitás, hogy a tanúsítvány kiadásának egyéb feltételei fennforognak és igazolva vannak azon egy kivétellel, amelyet a sérelmes határozat felhoz.

Az sem vitás, hogy az 1. alatt becsatolt születési igazolvánnyal igazolva van, hogy Léderer Alice 1924. december hó 2. napján a katolikus vallásban született és születése óta ehhez a vallásfelekezethez tartozik.

Ez a személyi állapot az 1894. XXXII. t.c. 2 §-ának meg is felel, mert katolikus anyától származván mint leánygyermek anyja vallását követi a törvény rendelkezésénél fogva is.³⁶

Ez esetben tehát áttérésről vagy átkeresztelésről szó sem lehet, mert ebben a vallásban született és maradt mind a mai napig.

Ezek figyelembe vételével úgy látom, hogy a sérelmes határozat tévesen értelmezi a törvényt, amikor azért, mert nem 1919. augusztus hó 1-je előtt született, a tanúsítvány kiadását megtagadja, és ezáltal szűkebbre vonja a kört, mint amit valójában a törvény céloz.

A határozat szerint, ha leányom a szülőknek ugyanazon jogállapota mellett 1919. július 31-én született volna, a tanúsítvány megilletné, viszont utóbb születvén a szülők személyi állapotában történt minden változás nélkül, – már zsidónak tekintendő?

Ámde az 1 § 3. bek. a. pontja az 1919. augusztus hó 1. dátumot az *átkeresztelés* végső dátumává teszi, és itt egy cezúra alkalmazása indokolt és megfelel a törvényhozó szándékának, amikor is a kommunizmussal összefüggő bizonyos időpontot állít fel határkönek az asszimiláció megítélése szempontjából.³⁷

Ez a dátum azonban csak az átkeresztelés végső dátuma, és *nem egyben a születésénél fogva keresztény születése időpontjának meghatározása*, és ennél is egy külön időbeli kellék felállítása, mert a keresztényként való születés maga legjobban bizonyítja az asszimilációs szándékot.

Leányom *nem lett* a keresztény hitfelekezet tagjává, hanem kereszténynek *született* is [sic!], tehát azzá lennie nem kellett, és így ha emellett két nagyszülője is a keresztény hitfelekezet tagja volt, zsidó szülői felmenői pedig 1849. január 1. előtt igazoltan Magyarország területén születtek, úgy kétségtelen, hogy a törvény rendelkezése szerint is nem zsidónak tekintendő.

Ez az álláspont nem kiterjesztése a törvény rendelkezésének, csupán logikai következtetés és a hatóságokat megillető magyarázat.

Elképzelhetetlen ugyanis a törvényhozó olyan szándékára következtetni, hogy az átkereszteltnek megadja a hivatkozott §-ban közölt kedvezményt, de a keresztény vallásban születetteket ettől megfosztani kívánja.

A helyes törvényt magyarázat szerint a többen a kevesebb benne van. Ha tehát azok is – az egyéb feltételek fennforgása esetén – nem zsidónak számítanak, akik ilyenek születnek, de egy bizonyos időpontig átkereszteltettek, úgy akinek nem kellett átkeresztelkedniök, azoknál nincs, és nem is volt szükség egy dátumbeli határ felállítására.

³⁶ „A gyermekek vallásáról” címet viselő 1894. évi XXXII. törvénycikk 2. §-a így szól: „Az 1. §-ban körülírt megegyezés hiánya esetén a gyermekek szülőik vallását nemök szerint követik, illetve abban neveltetnek; a mennyiben ez a vallás a bevettek, vagy törvényesen elismertek közé tartozik.”

³⁷ A Tanácsköztársaság 1919. július 31-én elbukott.

Sem a törvény célzata, sem a méltányosság követelményei, sem a helyes logika nem támogatván az ellenkező álláspontot, kétségtelen, hogy Lederer Alice nem zsidó mivelta megállapítható, és ennek folytán a tanúsítvány részére kiadható.³⁸

Tanúk:
[olvashatatlan aláírás]
Gyenis Ella

Tisztelettel:
özv. Lederer Simonné
szül. Musil Róza
mint a kk. Lederer Alice tt. gyámja

MNL BaML, Pécs pm. 785/1944-A-4, gépelt, eredeti panaszlevél

A közigazgatási bíróság 1944. február 23-án kelt levelében arra kérte a polgármesteri hivatalt, hogy csatolja Lederer Alice irataihoz a panasszal megtámadott véghatározatát és az így kiegészített iratokat újra terjessze be.

Özv. Lederer Simonné a kérelmét 1944. május 28-án visszavonta, mivel „panasza időközben tárgytalanná vált”. Erről a polgármesteri hivatal értesítette a közigazgatási bíróságot, amely erre hivatkozva az 1944. június 21-én kelt véghatározatában az ügyben folyó eljárást megszüntette. A polgármesteri hivatal özv. Lederer Simonné 1944. szeptember 25-én kelt határozatában értesítette a bíróság döntéséről.

3.

Fischhof Györgyné kérelme annak igazolásáról, hogy nem tekinthető zsidónak

Méltóságos Polgármester Úr!

Hivatkozva az 1939. évi IV. t.c. 1. § 3. bekezdésének a) pontjára, tisztelettel kérem, hogy az idecsatolt származási okmányok alapján részemre a tanúsítványt kiadni méltóztassék.

Ezen tanúsítvány megszerzésére azért van szükségem, miután a férjem, ki az orosz fronton teljesített munkaszolgálatot, már több mint egy éve sajnos eltűnt, és így nekem a létfenntartáshoz szükséges, hogy állást kaphassak, ami azonban csak tanúsítvány elnyerése esetén lehetséges.

Abban a reményben, hogy ezen alázatos kérésem kedvező elintézését nyer, vagyok

Kelt Pécssett, 1944. március 17-én.

mély tisztelettel
Fischhof Györgyné

MNL BaML, Pécs pm. 2.596/1944-A-4, kézzel írt, eredeti kérelem

³⁸ A polgármesteri hivatal a keltezés nélküli panaszt 1944. január 24-én érkezettette.

A polgármesteri hivatal a kérelemre 1944. március 20-án kiállított tanúsítványa szerint a kérelmező „az 1939. évi IV. t.c. 1. § 3. bekezdésének a) pontja értelmében zsidónak nem tekinthető, azonban az idézett törvénycikkben felsorolt korlátozások alá esik”.

4.

**Schuller Imre kérelme tanúsítvány iránt,
hogyan nem tekinthető zsidónak**

Méltóságos Polgármester Úr!

Alulírott Schuller Imre magtermelő budapesti lakos (lakik: Budapest V., Széchenyi rakpart 7. III. em.) azon kéréssel járulok fenntisztelt Polgármester Úrhoz, méltóztassék részemre olyan tanúsítványt kiállítani, amely szerint én az 1939. évi IV. t.c. értelmében nem vagyok zsidónak tekinthető. Ezen tanúsítványt én 1941. július vagy augusztus hónapjában Pécs szab. kir. várostól megkaptam, azonban Oroszországban lévén több mint két éven keresztül egy ottani kórházban tanúsítványom eltűnt, és így rám nézve életbevágóan fontos, hogy tanúsítványomnak újra a birtokában legyek.

Kérem tehát tanúsítványomat három hiteles példányban kiszolgáltatni, és azokat nagybátyámnak, dr. Schuller Zoltán pécsi lakosnak (lakik: Pécs, Rákóczi u. 67. sz.) kikézbekézíteni.

Kérésem mielőbbi teljesítését elvárva maradok

kitűnő tisztelettel
Schuller Imre

Kelt Péccsett, 1944. március 18.

MNL BaML, Pécs pm. 2.625/1944-A-4, gépelt, eredeti kérelem

A polgármesteri hivatal a kérelemre 1944. március 24-én három darab „Hatósági bizonyítvány”-másolatot adott ki az 1941. augusztus 26-án kelt eredeti alapján. Eszerint a polgármester a betérjesztett okmányok alapján hitelesen igazolta, hogy a kérelmező „az 1939. évi IV. t.c. 1. § 3. bekezdésének a) pontja értelmében zsidónak nem tekinthető”.

5.

Gyulai Irma kérelme kereszténynek való elismerése tárgyában

Polgármester Úr!

Pécs

Alulírott Gyulai Irma pécsi lakos (Attila u. 6. sz.) tisztelettel kérem, hogy engem az állami törvények szerint is elismerni méltóztassék.

F. hó 5-én a „Dunántúl” napilapban a következő hivatalos tájékoztatás jelent meg a félvérekre vonatkozólag:

„Az a félvér, aki maga ugyan kereszténynek született, vagy élete 7. évének betöltése előtt kereszténnyé vált, de zsidó származású szülője egyáltalán nem tért át a keresztény hitfelekezetbe, akkor is teljes jogú nem zsidónak minősül.”³⁹

A fentiek értelmében én is teljes jogú nem zsidónak, illetve kereszténynek minősültem. Ezen kívül az alábbi indokaim is kérésem helyes elbírálását teszik lehetővé.

Édesanyám: szül. Ruip Katalin róm. kat. vallású, és néhai édesapám Gyulai Pál izr. vallású 1907. július 31-én Kaposvárott csak polgári házasságot kötöttek, mely alkalommal édesanyám egy oly értelmű megegyezést írt alá, mely szerint a születendő gyermekek az apa vallását, jelen esetben az izraelita vallást követik.

Szükségesnek gondoltam megemlíteni, hogy az 1907-ben kötött és édesanyám által aláírt megegyezés 1911-ben, tehát az én születésemkor már felbomlott azáltal, hogy engem a születésem után 3 napra megkereszteltek. Sőt már előbb is megszűnt a megegyezés, illetve soha életbe nem lépett, mert az összes testvéreimet (öten, illetve heten voltunk, de a kettő ikertestvér apám halálakor halva születtek) a születésük után azonnal meg lettek keresztelve. Miután nem én voltam egyedül, hanem már előttem is megkeresztelték a testvéreimet, tehát teljesen és rövid élet után megsemmisült a megegyezés. Egyébként is mint leánygyermek az anya vallását kellett volna követnem. Jelzem a (megállapodás) megegyezés sem teljesen világos, mert „gyermekek” elnevezés alatt apám annak idején fiatal, tudatlan édesanyámat megtévesztette. Édesanyám sokgyermekes (tizenketten voltak) szegény családból származott és elleneztek is szülei a házasságot, de amikor segíteni vagy magyarázni kellett volna, senki sem állt mellette.

Most mindezekért nekem kell szenvednem, bár én egész életemben róm. katolikus voltam, már annál is inkább, mert apám másfél éves koromban meghalt, mikor én még oly kicsi voltam, hogy az ő nevelésében nem, hanem csak a róm. kath. vallású édesanyám nevelésében részesültem. Iskoláimat is mint róm. kath. növendék végeztem. A középiskolában is a keresztlevelemet vették alapul, és miután látták, hogy leánygyermek vagyok, és látták, hogy születésem után 3 napra megkereszteltek, nem tekintettek másnak, mint csak róm. kath.-nak. Én az 1939. évi IV. t.c. megjelenéséig nem is láttam az anyakönyvi kivonatomban és a megegyezésről sem tudtam egyáltalán. Csak most tudom ezt, midőn látom, hogy mindig a megegyezésben látják a hibát, holott azt hiszem, hogy a kereszttség nagyobb szentség, mintsem hogy ne tudná megdönteni egy zsidó javára kötött, illetve adott jogokat. Borzalmas lenne rám nézve, ha ezen az eseten dőlné el az egész életem, melyben végig [mint] meggyőződéses katolikus és jó magyar éltem. Apám hangoztatta, hogy ő is megkeresztelkedik, de hirtelen hunyt el, ugyanis már állomás-elöljáró volt Új-Gradiskán, és éppen egyik keresztény kollégáját helyettesítette, mikor szerencsétlenség következtében 34 éves korában édesanyámat 5 gyerekkel itt kellett hagynia. Vonat gázolta el és meghalt. Édesanyámnak kálvária volt az egész élete, és most, mikor már 58 éves és egyébként is beteges, gyenge, és már csak én vagyok mellette, nem bírná ki, ha most engem is ilyen súlyos körülmények és megoldhatatlan problémák elé állítva látta. Örökké és talán mindig saját magát okolná az én elhibázott életem miatt.

³⁹ Utalás az „Illetékes hely tájékoztatása a két nem zsidó és két zsidó nagyszülővel bíró személyek jogi helyzetére” című cikkre. *Dunántúl*, 1944. május 5. 3.

Jelenleg már 10 éves [sic!] tagja vagyok a Pécsi Kormányzó-díjas Szeráfi Kórusnak,⁴⁰ hol az egyházi éneken kívül a magyar dal harcosai közé tartozom, továbbá most átvettük az egyik helybeli hadikórház beteglátogatását is, amellyel ugyancsak a haza javára akarunk lenni.

Kérem Polgármester Urat, hogy úgy bírálja el ügyemet, hogy továbbra is mint jó katolikus és magyar szolgáljam hazám érdekeit.

Még egyszer kérem Polgármester Úr jóindulatú intézkedését, és maradok Polgármester Úrnak

Pécs, 1944. május 15-én.

honleányi üdvözlettel
Gyulai Irma

MNL BaML, Pécs pm. 40.494/1944-D-12, gépelt, eredeti kérelem

Gyulai Irma a polgármesteri hivatalban már az 1940. január 3-án érkeztetett levelében kérte Makay István polgármestertől, méltóztasson számára tanúsítványt kiadni arról, hogy nem esik a zsidótörvény hatálya alá.⁴¹ „Jelenleg kétségbe ejtő helyzetben vagyok. Mindenholt az állami anyakönyvi kivonatot kéri és zsidónak tekintenek a törvény értelmében. [...] Most elveszttem ezt a kisjövedelmű állásomat is, ki leszek téve a kétségbeejtő bizonytalanságnak, kenyér nélkül, sehol nem akarnak felvenni a zsidótörvényre való hivatkozással, jól lehet én Isten és emberek előtt is keresztény, róm. kath. vallású vagyok.” – áll egyebek között a levelében.

A kérelmező 1940. október 24-én átvette a leveléhez csatolt 12 db okiratot, a tanúsítványt azonban nem kapta meg.

1944 tavaszán a Sztójay-kormány rendeleteinek következtében a szülei házasságkötésekor kiállított reverzális miatt a kérelmező kereszténynek való elismerése szó szerint életbe vágóan fontossá vált. Várnagy Elemér tanácsnok 1944. május 21-i dátummal azt írta a levél hátoldalára, hogy a kérelmet hatáskör hiányában nem veheti elbírálás alá.

6.

Hatósági bizonyítvány Szántó Zoltán számára

Hatósági bizonyítvány

Pécs szab. kir. város polgármestere Nendtvich Andor⁴² nyug. polgármester nyilatkozata alapján igazolja, hogy Szántó Zoltán pécsi lakos magatartása Pécs városának a szerb megszállás⁴³ alatti ideje alatt nemzethűség szempontjából mindig kifogástalan volt. Bátor és hazafias magatartásával a megszállt területnek Magyarországtól való

⁴⁰ A Szeráfi Kórust 1929. december 8-án 50 fővel Agócsy László karnagy alapította meg a pécsi ferences Plébánián. Színvonalas zenei tevékenységüket rangos díjakkal ismerték el. A kórus elnyerte Kodály Zoltán és Bárdos Lajos támogatását is. Pécs LEXIKON II. 263.

⁴¹ MNL BaML, Pécs pm. 21.611/1940-A-4

⁴² Nendtvich Andor 1906 és 1936 között volt Pécs polgármestere.

⁴³ Lásd a 34. számú lábjegyzetet!

végleges elszakítását célzó szerb törekvések megakadályozására irányuló pécsi nemzeti mozgalmat folyamatosan és állandóan – sokszor életének kockáztatásával is – támogatta és ténykedésével ennek a nemzeti mozgalomnak igen hasznos és értékes szolgálatokat tett önzetlenül.

A város polgármestere a már említett nyilatkozat alapján igazolja azt is, hogy a megszállás utolsó éveiben, amikor Nendtvich Andor Pécs városának akkori polgármestere a fentebb vázolt szerb törekvésekkel történt szembehelyezkedése miatt hosszabb időn át Baranya vármegye meg nem szállt részén, Sásdon tartózkodott, – Szántó Zoltán az ellenállási mozgalomnak Pécsen maradt vezetői és Nendtvich Andor között a szerbek által katonailag lezárt demarkációs vonalon át megbízásból és több ízben futárszolgálatot teljesített. Ilyen alkalmakkor fontos és bizalmas természetű politikai megbízásokat közvetített, információkat, értesítéseket hozott Pécsről a megszállás eseményeiről a mozgalom vezetőitől szóbeli, illetőleg írásbeli úton Sásdra Nendtvich Andor polgármester részére, aki azután azokat Budapestre a m. kir. kormányhoz továbbította. Úgyszintén Szántó Zoltán hasonló módon Sásdról is Nendtvich Andor polgármestertől is hozott Pécsre postát a város itteni vezetése részére. Egy ilyen futárszolgálat alkalmával Szántó Zoltánt a szerbek elfogták és csak szökés útján tudott tőlük megszabadulni és Nendtvich Andor polgármesternél jelentkezni.

Erről ezt a bizonyítványt a város polgármestere az 1530/1944. M. E. számú rendelet⁴⁴ 1. §-ának 2. bek. értelmében leendő felhasználás pecsétjével ellátva adta ki.

Pécs, 1944. május 24.

dr. Vörös⁴⁵
h. polgármester

MNL BaML, Pécs pm. 4816/1944-A-25, gépelt, eredeti fogalmazvány

Nendtvich Andor, Pécs korábbi polgármestere, 1944. május 24-én egy „Nyilatkozatot” fogalmazott meg arról, hogy Szántó Zoltán „bátor és elszánt hazafias magatartásával a megszállt területnek a magyar anyaországtól való végleges elszakítását célzó szerb törekvések megakadályozására irányuló pécsi nemzeti mozgalmat folyamatosan és állandóan – sokszor élete kockáztatásával is – támogatta és a ténykedésével ennek a nemzeti mozgalomnak igen hasznos és értékes szolgálatokat tett önzetlenül”. Egyúttal felhatalmazta Szántó Zoltán orvost, hogy nyilatkozatát az úgynevezett 2. zsidótörvény rendelkezései alól való kivételezési kérelme ügyében felhasználhassa. A kérelmező az 1939. évi IV. törvény-cikk 2. § (6) bekezdésére hivatkozott mentesítése érdekében. Eszerint amennyiben e törvény másképp nem rendelkezik, rendelkezéseit nem lehet alkalmazni arra, aki az 1918. és 1919. évi forradalmak idején az ezek ellen irányuló nemzeti mozgalmakban részt vett, ha ezzel életét kockáztatta, vagy emiatt szabadságvesztést szenvedett, valamint ennek feleségére és gyermekeire, aki ilyen tevékenysége miatt életét veszítette. Szántó az igazolást a Belügyminisztériumba küldte, de mivel június végéig nem kapta meg a belügyminiszter felmentő határozatát, a gettó felszámolása előtt családjával neki is be kellett vonulnia.

⁴⁴ 1530/1944 M. E. sz. rendelet a zsidókra vonatkozó egyes mentesítő okiratok felülvizsgálása tárgyában. *Budapesti Közlöny*, 1944. április 30. A rendelet teljes szövegét lásd VÁDIRAT 1. 274–276.

⁴⁵ Az aláíró Vörös Mihály Pécs helyettes polgármestere.

7.

**Esztergár Lajos polgármester levele Bonczos Miklós belügyminiszternek
özv. Visnya Ernőné mentesítése ügyében**

M. kir. Belügyminiszter Úr!

Belügyminiszter Úr hivatali elődjének⁴⁶ rendeletéből dr. Nemák miniszteri fogalmazó f. évi július hó 24-én távbeszélőn közölte velem, hogy az akkori belügyminiszter úr özv. Visnya Ernőné pécsi lakost a zsidókra megállapított jogszabályok hatálya alól mentesítette.

Az akkori Belügyminiszter Úr rendeletére hivatkozva egyúttal özv. Visnya Ernőné erkölcsi és nemzethűségi szempontból való magatartásáról jelentést kért.

Folyó évi július 26-án 6252/1944-A. szám alatt jelentettem, hogy özv. Visnya Ernőné pécsi lakos erkölcsi és nemzethűségi szempontból kifogás alá nem esik.

Mintthogy Belügyminiszter Úr írásbeli értesítése özv. Visnya Ernőné mentesítéséről hozzám ezideig még nem érkezett meg, tisztelettel kérem, hogy özv. Visnya Ernőné részére leendő kézbesítés végett hozzám juttatni méltóztassék.

Pécs, 1944. évi szeptember hó 22. napján.

dr. Esztergár
polgármester

MNL BaML, Pécs pm. 6252/1944-A, gépelt, felterjesztés-másolat

Az evangélikus családból származó Visnya Ernő (1879–1942) a 20. század első évtizedeiben a pécsi gazdasági-, politikai- és közélet rendkívül befolyásos személyisége volt: a Pécsi Takarékpénztár elnök-vezérigazgatója, a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, mintegy harminc iparvállalat és pénzügyintézet igazgatósági tagja, a felsőház örökös tagja, Pécs Város Törvényhatósági Bizottságának örökös tagja. A kormánypárt, az Egységes Párt (1932-ben Nemzeti Egység Párt, 1939-ben Magyar Élet Pártja) pécsi elnöke, 1939-től haláláig megyei elnöke.⁴⁷ Zsidó származású felesége így a városi elit legmagasabb köreihez tartozott.

Esztergár 1944. július 24-én hivatalos feljegyzést készített arról, hogy a Belügyminisztérium egy tisztviselője távbeszélőn felolvasta neki Jaross leiratát, amely szerint a zsidókra megállapított jogszabályok alól özv. Visnya Ernőné „pótlólag” mentesítette. Esztergár július 28-án határozatban értesítette az özvegyet a belügyminiszter rá vonatkozó döntéséről. Az iratok között nincs nyoma annak, hogy ez a mentesítő dokumentum a polgármesteri hivatalba valaha is megérkezett, mindenesetre özv. Visnya Ernőné a helyi zsidók deportálása után is Pécsen maradt.

⁴⁶ Jaross Andor, hivatali ideje 1944. március 22.–1944. augusztus 7.

⁴⁷ PÉCS LEXIKON II., 393.

A GETTÓ

Levelek a gettóba költözés előtt

A magyarországi zsidók deportálásának tervét 1944. március végén, legkésőbb április első napjaiban Endre László belügyi államtitkár Ferenczy László csendőr alezredessel és Adolf Eichmann-nal már kidolgozta.⁴⁸ Az ennek lebonyolítását és pontos ütemezését ismertető 6163/1944. BM VII. res. számú rendelet „A zsidók lakhelyének kijelölése” tárgyában április 4-ére elkészült. Baky László államtitkár április 7-én kiadományozta.⁴⁹

A rendelet első bekezdése így hangzik: „A m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt zsidóépületekben, illetőleg gettóokban nyer elhelyezést.”⁵⁰

Természetesen nagyon fontos volt, hogy a zsidók erről a kormányzati szándékról idejekorán ne szerezzenek tudomást, nehogy szökésekkel vagy egyéb módon veszélyeztessék az akció „sikerét”. „Jelen rendeletem szigorúan bizalmasan kezelendő és a hatóságok, illetőleg parancsnokságok vezetői felelősek azért, hogy erről senki a tisztogatási akció megkezdése előtt tudomást ne szerezzen” – szólt az utasítás.⁵¹ Az ország „zsidótalanítását” szolgálta az 1610/1944 M. E. számú rendelet is a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozása tárgyában.⁵² Ennek 9. §-a kimondta:

„(1) A törvényhatóság első tisztviselője a 8. § alá nem eső⁵³ községekre, valamint városokra vonatkozóan akként rendelkezhetik, hogy a zsidók a városnak illetve községnek csak meghatározott részeiben, illetőleg meghatározott utcákban, esetleg kijelölt házakban lakhatnak.

⁴⁸ KARSAI L. 2005b. Ferenczy Lászlónak a vidéki magyar zsidók elpusztításában játszott szerepéről lásd MOLNÁR 2014!

⁴⁹ A rendelet teljes szövegét közli: VÁDIRAT 1. 1958, 124–127.

⁵⁰ Uo. 124.

⁵¹ Uo. 126–127.

⁵² A rendelet a *Budapesti Közlönyben* 1944. április 28-án jelent meg. A rendeletet szövegét közli: VÁDIRAT 1. 1958, 244–249.

⁵³ A 8. § a tízezernél kisebb lélekszámú településekre vonatkozóan rendelkezett.

(2) Az (1) bekezdésben említett esetben a zsidók elhelyezéséhez szükséges lakásokról a községekben a főszolgabíró, városokban a polgármester gondoskodik.”

Pécs napilapja április 29-én a zsidókat sújtó rendeletek helyi végrehajtásának kapcsán megjegyezte: „Még egy nagyfontosságú ügyben kell határozni, mégpedig rövidesen a város vezetőségének. Ez a zsidó lakosság külön helyre való kitelepítésének kérdése. A zárt helyre való kitelepítésre máris többféle terv merült fel. Végleges döntés azonban még nincs. A részletes tervzet egy hét múlva áll majd készen, és annak végrehajtására még május első felében sor kerül.”⁵⁴

A gettóval kapcsolatos következő hír május 2-án jelent meg: „A városházán most a város zsidó lakosságának egy helyre való letelepítéséről folynak a megbeszélések. Ebben az ügyben Várnagy Elemér tanácsnok ma Budapestre utazott. Úgy halljuk, hogy a zsidók egy helyre való letelepítésének terve már kialakult. A tervet még a hónap első felében végrehajtják.”⁵⁵

Május 3-án a *Dunántúl* közölte a pécsi Központi Zsidó Tanács felhívását, amelyben felszólítja „az összes pécsi zsidókat és zsidónak tekintendő egyéneket”, hogy lakásadataik bejelentése végett még aznap jelentkezzenek az izraelita hitközségnél.⁵⁶ Ezekre a pontos információkra a lakásügyi, a közigazgatási és népjóléti, illetve a katonai ügyosztályoknak egyaránt szüksége volt, és a legkényelmesebb begyűjtési mód az volt, ha a zsidó előljárásnak adják ki feladatként.

A helyi lap május 5-én „Három terv készült a pécsi zsidók egy helyre való telepítésére” címmel újabb írást közölt a témában.⁵⁷ A cikkből megtudható, hogy valójában több terv is készült, „azonban mindössze hármat találtak olyannak, amely nagyobb zökkenő nélkül keresztülvihető”. A lap szerint vitéz Endre László belügyminisztériumi államtitkár hamarosan Pécsre érkezik, helyszíni szemlét tart, és utána megtörténik a döntés.⁵⁸ A döntésben az játszik szerepet, hogy minél kevesebb keresztény családot kelljen lakásából „kimozdítani”. A zsidók átköltöztetésére még május első felében sor kerül.

A város hatósága végül nem a belváros délkeleti negyedét jelölte ki a „zsidók számára elkülönített városrésznek”, ahogy azt az egyik koncepció javasolta, hanem egy, a vasúthoz közel eső, városszéli területet. Ennek határai: a báró Bánffy Dezső utcának (1945-től Mártírok útja) az Ispitaalja (ma Semmelweis) utcától a Vas Gereben utcáig terjedő északi szakasza, a Kassa utcának az Ispitaalja utcától a Vas Gereben utcáig terjedő déli szakasza, az Ispitaalja utcának a báró Bánffy Dezső utca és a Kassa utca közé eső nyugati szakasza, és a Vas Gereben utcának a Kassa utca és a báró Bánffy Dezső utca közé eső keleti szakasza. Ide tartozott még a Tompa Mihály utca Szilágyi Dezső utca és Hetyei Sámuel (ma Kandó) utca Kassa és báró Bánffy Dezső utca közé eső szakasza. Ez ötven családi házat és a 90 lakásos MÁV-bérházat foglalta magában.

Sztertgár polgármester először Nikolits Mihály főispánnál érdeklődött, hogy ki viseli a gettó létrehozásával kapcsolatos költségeket? Nikolits „a kormányhatóság illetékes tényezőire” hivatkozva arról tájékoztatta őt, hogy a költségeket a város közönsége

⁵⁴ *Dunántúl*, 1944. április 29. 4.

⁵⁵ *Dunántúl*, 1944. május 2. 5.

⁵⁶ *Dunántúl*, 1944. május 3. 6.

⁵⁷ *Dunántúl*, 1944. május 5. 5.

⁵⁸ Endre László nem járt Pécsen.

előlegezi meg, és a kormány azt a zsidó vagyonból fogja megtéríteni.⁵⁹ Esztergár ezzel a kérdéssel felhívta a Belügyminisztérium Városi Osztályának vezetőjét, Sass Elemér miniszteri osztályfőnököt is, és tőle is ugyanilyen értelmű választ kapott.⁶⁰

Esztergár ki kívánta fizetni a gettó területéről hatóságilag kiköltöztetettek költségeit, ezért május 14-én levelet írt Jaross belügyminiszternek, és a zár alá vett zsidó vagyonból 100 000 pengő sürgős kiutalását kérte.⁶¹ Ezt azzal indokolta, hogy az ügyben érintett keresztények többnyire kis jövedelmű személyek, akiknek az „új lakását” férgteleníteni kell, szükség esetén kifesteni, és az ingóságai átszállításának költségét is ebből fedezné. A levélre sem válasz nem érkezett, sem pedig pénz a város számlájára, így Esztergár más megoldáshoz folyamodott. (47. sz. levél)

Az alább közölt levelek zsidó írói még a lakásukban tartózkodtak, de tudták, hogy hamarosan a gettóba kell költözniük, és kiszolgáltatottságuk még tovább növekszik. Voltak, akik az első világháborús katonai érdemeikre való tekintettel a zsidóellenes rendeletek alóli felmentésükben bíztak, és volt olyan is, aki már csak egy dologban reménykedett: a mihamarabbi végben.

8.

Friedländer Imréné kérelme a lakásukban való meghagyásuk iránt⁶²

Pécs, 1944. V./1.

Nagyságod!

A nép egyszerű r. kath. asszonya fordul egy teljesíthető kéressel Nagyságodhoz, az ország legnagyobb Urához. Én r. kath. bécsi születésű vagyok, aki 24 évvel ezelőtt férjhez ment Magyarországra. Az én uram mindig becsületes, derék ember volt, és ma is az, csak egy hibája van, hogy zsidónak született. Továbbá részt vett a világháborúban és a következő kitüntetések vannak a birtokában: 1) a kis ezüst, 2) a bronz, 3) a Károly csapatkereszt, 4) sebesülési érem, és mint egyszerű katona, már 19 éves korában 27 hónapig volt a tűzvonalban, ami az ő katonakönyvében bizonyítva van. Bátyja mint önkéntes, saját kérelmére ment a harcterre és 1915-ben mint 22 éves ember életét adta a hazáért. 1931. évben az uram 16 év szolgálati idő után a szorgalmával megtakarított pár fillérrel egy egész kis üzletet nyitott magának, amit becsülettel és szorgalommal 13 évig vezetett és amiből szerényen megéltünk. Sajnos a mai rendeletek által már átadtuk. Mivel az uram már több mint 10 éve orvosi kezelés alatt áll, amit a kezelőorvosával mellékelten bizonyítok és hogy munkaképtelen. Mi egy nagyon egyszerű ódivatú 3 szobás lakásban lakunk, az egyik szoba egy munkásnak van kiadva, és az uram nővére, aki sajnos nyomorék, is nálunk lakik. Most kérem nekünk engedélyt adni, hogy a lakásban maradhassunk, mivel a mai törvények másként írják elő.

⁵⁹ MNL BaML, Pécs pm. 16.496/1944-B-44, Esztergár hivatalos feljegyzése.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ A zsidók saját költségén költöztek a gettóba.

⁶² Az eredeti német nyelvű, kézzel írt levelet a főispáni hivatal fordíttatta magyarra – ezt közlöm.

Remélem és bízom Istenben, hogy Ön nekünk az engedélyt megadja. Ezerszer kérem Nagyságodat ezt írásban hozzánk eljuttatni. Ez nekem, úgyszintén az uramnak az életet jelenti, mivel a szegény beteg emberrel nem mehet másként.

Kérésem Isten kezében van, ami talán Nagyságod szívét meg fogja nyitni.

Vérző szívvel várok válaszára, állandó hálával egészségéért imádkozva.

Kiváló tisztelettel:
Friedländer Imréné
Pécs, Felső Malom 5.

[A levélpapír alsó részén ez áll:] Még az alábbi írása van a városházáról: 1939. évi IV. t. c. zsidótörvény végrehajtása tárgyában kiadott 7720. M. E. sz. rendelet 37. §. alapján megállapítom, hogy Friedländer Imre pécsi lakosra vonatkozólag a zsidótörvény rendelkezéseit alkalmazni nem lehet, mert a 1939. IV. t.c. 2. §-a 1. bekezdésének 2. pontja alapján kivételezett zsidónak tekintendő.

MNL BaML, Pécs pm. 40.452/1944-D-12, gépelt, az eredeti kérelem fordítása

A kérelem német eredetijét és a magyar fordítását Nikolits Mihály főispán május 5-én kelt levelében „illetékes intézkedés céljából” megküldte Esztergár polgármesternek. A polgármesteri hivatal május 8-án érkezette a levelet, melynek melléklete volt Jüngling Kálmán pécsi ideg- és elmegyógyász klinikai főorvos kézzel írt „Igazolványa” arról, hogy Friedländer Imre pécsi kereskedőt évek óta idegbajjal kezeli. Várnagy tanácsnok az 1944. május 21-én kelt határozata szerint a kérelmet „hatáskör hiányában” nem vehette elbírálás alá.

9.

Fuhrmann Lajos kérelme a lakásában való meghagyása iránt

Méltóságos Polgármester Úr!

Alulírott Fuhrmann Lajos Pécs Mária u. 5. sz. alatti lakos 30 nap haladékat kérek [a] zsidók elkülönített lakhelyére való költözésemre.

A másolatokban csatolt okmányok alapján folyamatban van az eljárás, mely engem mint a Székely Hadosztály és a szegedi Tiszti Törzsalj tagját családommal együtt a zsidótörvények hatálya alól mentesít. Hivatkozom a csatolt Sz. H. E. 180/1944 Hr. számú körözlésének 7. pontjára, mely legalább 2 ütközet igazolását kívánja [a] kivételezetség alapjául. Akkor volt századparancsnokom v. Muzsay Ferenc, jelenleg vezérőrnagy, 4 ütközetet, hadosztályparancsnokom 5 ütközetet igazol, valójában 5 ütközetben vettem részt, zlj. beosztáson kívül az utolsó napokban mint a Schuller csoport utóvédének parancsnoka. Az eddig hivatalosan igazoltak a minimális követelményt túlhaladják, így várhatom kivételezetségem elintézését a kért 30 nap alatt. Ha kiköltöztetésem után érkezik meg a mentesítés, lakásigényem kielégítése

és ingóságaim visszahozása magam és családom számára, valamint a hatóságok számára nehézséget okozna.

Pécs, 1944. május 10.

6 drb. melléklet visszavárólag.

Tisztelettel:
Fuhrmann Lajos

MNL BaML, Pécs pm. 40.280/1944-D-12 gépelt, eredeti kérelem

Várnagy tanácsnok 1944. május 25-én az alábbi határozatot hozta az ügyben: „A m. kir. rendőrségtől nyert értesülés szerint a haladék nem engedélyezhető, amíg kérelmező kivételezettségét bizonyító B. M. okiratot felmutatni nem tudja. Erről kérelmezőt szóban értesíttem, s csatolt okmányait részére visszaszolgáltattam.”

10.

Özv. Klein Lajosné kérelme kivételezett zsidónak való elismeréséért

Nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter Úr!
Kegyelmes Uram!

Alulírott özv. Klein Lajosné pécsi lakos,⁶³ a ki zsidó vagyok, azonban fiam, magyarosított nevén Kelemen László, a pécsi Frontharcos Szövetség idecsatolt igazolása szerint 100%-os hadirokkant volt, és a ki után én is mint édes anya az idecsatolt utalványszelvény szerint segélyt kapok, azzal az alázatos kéréssel fordulok a Nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter Úrhoz, Kegyelmes Uramhoz, hogy kegyeskedjék nekem azt a kedvezményezettséget, mely fiamat mint 100%-os hadirokkantat az 1240/1944 M. E. rendelet⁶⁴ szerint fiamat megillette volna, nekem, valamint a velem egy háztartásban élő leányomnak, Frankl Jánosné szül. Klein Ilona tanúsítvánnyal ellátott zsidónak,⁶⁵ és a másik lányomnak, özv. Slézinger Pálné Klein Kelemen Erzsébetnek is ezzel kapcsolatban megadni, a melynek következménye az lenne, hogy nekem és családomnak nem kellene az ú.n. gettóba költözködni.

Mint ahogy fiam a magyar hazáért vérét áldozta, és 100%-os rokkant lett, a fenthivatkozott rendelet értelme szerint engem, mint hadirokkant fiamnak édes anyját, úgy hiszem, ez a kedvezmény megillet fiam testvéreivel együtt.

Nagyméltóságodnak
alázatos szolgálója
özv. Klein Lajosné

⁶³ A Majláth tér 1. szám alatt volt a lakásuk a Betegápoló Irgalmas Rend bérházában.

⁶⁴ Rendelet a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában.

⁶⁵ A levél egyik csatolmánya Esztergár Lajos helyettes polgármester 1940. február 16-án kelt „Hatósági igazolványa” arról, hogy a szóban forgó személy lánya nem tekintendő zsidónak.

MNL BaML, Pécs pm. 40.376/1944-D-12, gépelt, eredeti kérelem

A dátum nélküli levelet a polgármesteri hivatal 1944. május 13-án érkezett. Várnagy tanácsnok május 29-én a levél túlfeloldalára az alábbi határozatot írta: „Benti ügyben intézkedni nem kell, mert kérelmező időközben zárt területre költözött.”

11.

**Szántó Zoltán kérelme Esztergár Lajos polgármesterhez
a lakásában való meghagyása iránt**

Méltóságos Uram!

Alulírott Szántó Zoltán Pécs Megye u. 2. sz. a. lakos azon alázatos kéréssel fordulok Méltóságodhoz, hogy a zsidók elkülönített lakóhelyre telepítésénél engem kivételezettségem megérkezéig is meghagyni kegyeskedjék. Kérésem indoklására felhozom, hogy 4141. sz. alatt beadtam Méltóságodhoz egy kérvényt a kivételezettségem megállapításához szükséges hatósági bizonyítvány kiadása ügyében.⁶⁶ A Belügyminisztérium által előírt feltételeket messze túlmenően teljesítettem és igazoltam, nem kétséges tehát, hogy a kivételezettségem meg fogom kapni. Ezenkívül *katonai kivételezettségem* a birtokomban levő 5 kitüntetés (a 8 további érmet nem számítva) és négyszeri sebesülésem miatt a 11. honv. Kieg. Par. 360/1942. sz. határozat alapján *még ma is fenn áll.*

Miután más városokban is egyesek kivételesen megmaradhattak az elkülönített lakóhelyen kívül, így bátorkodom hazafias érdemeimre hivatkozni, és lakásombani meghagyást annál is inkább kérni, mert kétszobás lakásom egyetlen vagyongám, és ebből a két szobából is egy ki van adva egy őskeresztény tisztjelöltnek és fiának, és így lakásom illetőleg szobám elvétele a lakásínség tekintetében számba sem jön.

Kérésemet ismételve vagyok

Pécs, 1944. V. 5.

Méltóságod alázatos szolgája
Szántó Zoltán

MNL BaML, Pécs pm. 40.280/1944-D-12, gépelt, eredeti kérelem

A kérelem hátoldalára Várnagy tanácsnok 1944. május 31-én az alábbi határozatot írta: „Benti ügyben intézkedni nem kell, mert nevezett időközben zárt területre költözött.”

A zsidókra vonatkozó egyes mentesítő okiratok felülvizsgálása tárgyában 1944. április 30-án kiadott 1530/1944 M. E. számú rendelet 4. §-a lehetővé tette olyan személyeknek is a mentesítő okirat iránti kérelem benyújtását a belügyminiszternél, akik eziránti kérelmet még nem terjesztettek elő. Szántó Zoltán esete is ilyen volt. A levélíró nem érzékelte, hogy a gettó felállítására nem pusztán a lakásprobléma enyhítését célzó „szociálpolitikai” döntés.

⁶⁶ Lásd a 6. sz. levelet!

12.

**Barta Sándor levele a pécsi Központi Zsidó Tanácshoz
kijárási engedélye ügyében**

Tekintetes Intéző Tanács.⁶⁷ Helyben.

Mély tisztelettel megkeresem a Tek. Tanácsot és megkérem, szíveskedjék az itteni magyar kir. államrendőrségnél kieszközölni, hogy én a másolatban csatolt, a Magyar kir. Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek Kormánybiztosságához⁶⁸ benyújtott kérelem alapján a zsidók részére kijelölt helyről munkahelyemre naponta kijárhassam [sic!].

Tekintettel arra, hogy f. hó 15–16-án az elkülönített helyre már be kell költözni, kérem a Tekintetes Tanácsot ez időre a kijárási engedélyt részemre megszerezni szíveskedjen.

Köszönöm a Tekintetes Tanács intézkedését, és vagyok

Pécs, 1944. VI. 12.⁶⁹

teljes tisztelettel:

Barta Sándor

Pécs, Rákóczi út 77. fdsz. 1.

MNL BaML, Pécs pm. 40.490/1944-D-12, gépelt, eredeti kérelem

A Központi Zsidó Tanács a kérelmet továbbította a polgármesteri hivatalba, ahol 1944. május 19-én érkezett. A levél hátoldalára Várnagy Elemér az alábbi rövid határozatot írta: „R. úton intézkedtem. Pécs, 1944. május 22.”

13.

Barta Sándor levelének melléklete

Magyar kir. Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek Kormánybiztosa

Budapest

Alulírott pécsi mészégető iparos azzal a tiszteletteljes kérelemmel fordulok a Tek. Kormánybiztossághoz, hogy a vállalatomnál alkalmazott Barta Sándor tisztviselőmet 1944. szeptember 30-ig⁷⁰ megtarthassam.

⁶⁷ Helyesen: Zsidók Központi Tanácsa.

⁶⁸ A kormánybiztosság felállítására az 1938. XV. törvény cikk 10. §-a adott felhatalmazást. Vezetője Kulcsár István lett, aki korábban a közoktatásügyi minisztériumban dolgozott. A törvény szerint minden értelmiségi munkakörökkel rendelkező vállalatnak félévente jelentést kellett tenni a kormánybiztosságnak alkalmazottai „faj” és fizetés szerinti megoszlásáról. Ezzel igazolták, hogy betartják a zsidó munkavállalók törvényben megállapított százalékos arányát. (ÜNGVÁRY 2013, 409. és passim) 1944-ben Sztamorai János kormányfőtanácsos töltötte be a kormánybiztosi tisztséget.

⁶⁹ A dátum helyesen: V. 12.

⁷⁰ 1944. április 25-én jelent meg az 1944. évi 1.540. M. E. számú rendelet a zsidók értelmiségi munkakör-

Hivatkozom tisztelettel két legutóbbi kötelező jelentésemre is, de e külön kérelemmel is szükségesnek tartom kérésem támogatását.

1941 január elsején alapítottam üzememet, amikor csak egy tisztviselőt, éspedig Barta Sándort alkalmaztam mint olyant, akinek a mészégető szakmában és általában a mészpiacon szakismerete volt.

1938 óta kisebb megszakításokkal állandóan katona vagyok, és így alighogy iparomat megalapítottam, rá pár hétre behívtak ismét katonának, és jelenleg is katona vagyok.

Barta Sándor [az] üzememet, mely üzem szerény jövedelméből feleségem és kis gyermekeim élnek, havi 40 tonna termelésből évi 7000 tonna termelésig fejlesztette úgy, hogy pld. az 1943 évben több mint 2200 vagon szállítását adtam át a MÁV-nak kőben, szénben, fában és a kitermelt mészben. Kenyeret ad 100 munkásomnak és ellátja mésszel Baranyát, Tolnát, a Duna-Tisza közét, sőt a Tiszántúlt is, mely nagy területen munkalehetőséget nyújt több ezer munkás kéznek. De termelésem nagy részét részben hadi üzemek, közüzemek és a katonaság veszi át.

A nehéz munkásviszonyok következtében, behívás, ráígérés, stb., stb. gyakran van munkásváltozás, és így bizony a szakmunkába való bevezetése az új munkásoknak egyedül Barta Sándorra hárul. De Bartára hárul az anyagbeszerzésről való gondoskodás, a levelezés, eladás, nyilvántartások, adózás, stb.

Többi tisztviselőim között nincs olyan, akire e munkakört még betanulással is rábízni merném, arra egyénileg alkalmatlanok. Amint nekem módomban lesz átvenni Barta munkakörét, ami legkésőbb szeptember 30-ig remélhetőleg bekövetkezik, az azonnal megtörténik.

Úgy a magam, ki jelenleg katona vagyok, de családom érdekében is szükségem van üzememre, azt fenntartani szeretném, és így alázatosan kérem, hogy tiszteletteljes kérésemet teljesíteni szíveskedjen.

Pécs, 1944. V. 8.

Kiváló tisztelettel
Malik János sk.
mészégető iparos

MNL BaML, Pécs pm. 40.490/1944-D-12, gépelt, a kérelem másolata

14.

Lénárt Franciska 1. levele Bay Ferencnek

1944. május 7.

Kedves Ferenc, azt hiszem, az olasz szótárra vonatkozó válaszomat már megkapta? Két nap óta a Tűzistennek áldozok...⁷¹ Mennyi emlék, mennyi élmény, mennyi re-

ben való alkalmazásának és foglalkoztatásának megszűnéséről. Ez előírta, hogy a munkaadónak az ilyen zsidó alkalmazottak foglalkoztatását legkésőbb 1944. szeptember 30-ig meg kell szüntetni. VÉRTES 2002, 339.

⁷¹ Lénárt Franciska a gettóba költözés előtt sok személyes emléket elégetett, erre vonatkozik „a Tűzistennek áldozok” megfogalmazás.

ménység és mennyi csalódás esett már áldozatul – és még mindig van belőle... De a szívemben minden elevenen él, és amíg dobogni fog, addig meg is marad benne.

Pedig alapján véve elszakadtam mindentől; azt mondják rám „hős vagyok”, mert így tudom felfogni a dolgokat. Holott csak a végső konzekvenciákat vonom le én is, 24 esztendő tanulságai alapján.⁷²

Mellékelek Albo számára egy levelet.⁷³ Olvassa el – kb. ezt írom meg benne. Ha jönnek látja, küldje el, vagy adja át neki, ha nem, égesse el. És küldök egy fényképet is, kb. 10 év előtti kis amatőr kép, a Mecseken készült. Akkor is olyan „tanár” voltam, mint azóta mindig, de tekintsen el most ettől és tartsa meg emlékül. Lényegemet adom benne, hiszen tanár voltam, vagyok és maradok is.

Újabb eseményekről nem kell beszámolnom, hiszen Maga olvas újságot és tisztában van vele, hogy mutatis mutandis ugyanaz történik mindenütt. Barátnőm dr. Várkonyi Mária (József u. 17/1) fogja értesíteni, ha esetleg én nem írhatnék, és neki írjon esetleg Maga is, az ő nevére, az enyém nélkül természetesen.

Valaki azt mondta, ha az ember az életnek minden halvány sugara nélkül tud mindezt nyugodtan fogadni, akkor elérkezett egy jó lelkiállapothoz. Ilyen most az enyém.

Isten vele.

F.

Édesanyja üdvözlete nagyon jól esett. Kézcsókomat küldöm.

Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár (Győr) Kézirattára. Dr. Bay Ferenc hagyatéka. 7. dr. Bay Ferenchez írott levelek, kézzel írt, eredeti levél

Lénárt Franciskától négy levél maradt fenn, melyeket győri barátjának írt. Ezekben őszintén leírta búcsúját barátaitól, kedves tárgyaitól és – mivel nem voltak illúziói a sorsát illetően – az élettől.⁷⁴ A negyedik levél a gettóban kelt, ezért a „Levelek a gettóból” fejezetben szerepel. (27. sz. levél)

Lénárt Franciska Pécs Város Női Felsőkereskedelmi Iskolájának tanára volt. Budapesti zsidó családból származott, 1920-ban Pécssett katolikus hitre tért. A vallás és közoktatási miniszter, Hóman Balint, a tanárnőt származása miatt 1940. július 1-től nyugdíjazta. Esztergár polgármester több levelet írt annak érdekében, hogy tartsák még egy darabig állományban, mivel a törvény szerint zsidónak tekintendő, így alig van kilátása állást találni, amiből fenn tudja majd magát tartani.

Esztergár így érvelt Hómannak: „Azok az érdekek, amelyeket az 1939. évi IV. tc. a zsidó tanárok eltávolításának útján is biztosítani akar, tehát a nemzeti keresztény oktatást, Lénárt Franciskánál – teljes felelősségem tudatában jelentem – nincsenek veszélyeztetve. Ez a tanárnő a világszemlélet, erkölcsi felfogás és társadalmi érintkezés tekintetében teljesen szakított a zsidósággal, tehát a szolgálatban való megtartása semminemű, a

⁷² Lénárt Franciska 1920-ban Dr. Rosenspitz Berta orvosnő áttérésének hatására katolizált. (SURJÁN 2003, 157.) A „24 esztendő” a pécsi tanári működésének időtartamára utal.

⁷³ Albo Bay Ferencsel közös barátjuk. Teljes nevén Albo Centoni, aki a háború alatt és rövid ideig még utána is a Pannonhalmi Bencés Gimnázium olasz lektora volt, Győrött volt lakása. SURJÁN 2003, 164.

⁷⁴ Lénárt Franciska életét Surján Miklós dolgozta fel: SURJÁN 2003. A leveleket Surján Miklós rendelkezésemre bocsájtott kéziratából idézem. A levelekhez írt lábjegyzetei közül többet átvettem, vagy módosítva felhasználtam.

*zsidó törvény által védett nemzeti érdeket nem veszélyeztet.*⁷⁵ *Esztergárnak ez a segítő szándéka meghiúsult. Amikor Lénárt Franciskán hamarosan kiterjedt jobboldali TBC-t diagnosztizáltak, a budakeszi tüdőszanatóriumban való kezelésének költségeit a polgármester javaslatára – mintegy elismerésül a tanárnő 24 éves városi szolgálatáért – a város hatósága „megelőlegezte”. Lénárt Franciska a vele élő és izraelita vallású édesanyjával Auschwitz mártírja lett.*⁷⁶

15.

Lénárt Franciska 2. levele Bay Ferenchez

1944. V. 11.

Kedves Ferenc,

megkaptam Édesanyjával írt lapjukat; örülök, hogy nyugodtan és jól érzi magát.

Mi még a Papnövelde-utcában vagyunk, de napjaink meg vannak számlálva. A terv az, hogy „az állomás és repülőtér között” helyeznek el, a városnak nem éppen rossz részén, reám, illetve gyenge egészségi állapotomra való tekintettel talán ketten leszünk Mamával, ha egy parányi helyen is, de egy kertes kis házban – tehát minden jó lenne, ha a zsúfoltság és az ezzel járó bajok nem lennének! A többiről (magán szabadság teljes hiánya, ellátás!) nem is szólva. A cím: Vas Gereben u. 45. lesz, – de lehet, hogy még egy hétbe is beletelik, mire odajutunk.

Tegnap elvitték a könyvszekrényemet, tartalmával együtt, a városi könyvtárba „ideiglenes ajándékként”, ma pedig a zongorámat a Zenekonzervatóriumba, elismervény ellenében, „megőrzés” címén.⁷⁷ Mindkettő különös kegy, hogy nem bízzák a jó szerencsére. Mintha egy anyának a gyereket vitték volna temetőbe, úgy néztem utánuk... És nem mondhattam: hogy fogják meg, hogy Maga szerette ezt a zongorát... sem azt, hogy ezt vagy azt a könyvet csak az vegye a kezébe, aki tiszteli a szellemet, amely a könyvbe van zárva... A szobát is lepecsételték, amelybe féltve őrzött, kedves holmimat bezárták...

Elszakadtam a dolgoktól. Pedig az én dolgaimnak lelke volt! vajon új gazdájuk számára is élnek-e majd? Hozzájuk úgy szólnak-e majd, mint hozzám szóltak a hosszú, álmatlan éjszakában, a betegség hosszú hónapjai alatt? Vagy ezekkel szemben némák lesznek és csupán tárgyak? S a lelkük velem jön?

⁷⁵ MNL BaML, Pécs pm. 75.101/1942-E-18

⁷⁶ Pécs 1944, 43.

⁷⁷ 1945-ben Lénárt Ernő budapesti lakos levélben érdeklődött a pécsi polgármesteri hivatalnál testvére zongorája és házi könyvtára iránt. A zeneiskola igazgatója azt válaszolta a hivatal megkeresésére, hogy a zongorát a Pécsi Zsidó Tanács tőle a zsinagógába szállította, Csorba Győző könyvtárigazgató pedig azt, hogy a könyveket „Lénárt Franciska határozott kérésére ajándékként” szállította a városi könyvtárba. Katics ny. főjegyző 1945. június 2-án a testvért a pénzügyigazgatósághoz irányította, „mert az ingóságok kiadása ügyében az említett hatóság illetékes intézkedni”. (MNL BaML, Pécs pm. 39.743/1945-D-12) Csorba Győző később hozzájárult ahhoz, hogy Lénárt Ernő kiválogassa testvére könyvtárából a neki fontos könyveket és magával vigye. Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény, Pécs város Közművelődési Könyvtárának iratanyaga, 1945

Nem, én elszakadtam tőlük és ehhez az élethez már igen laza szálak fűznek, amelyek egy leheletre is szétválnak és engem elengednek, hadd menjek végre igazi utamra. Most már azon vagyok...

Ami a leveleket illeti; ha különösen megjelölés nélkül mennek majd ki és be, akkor közvetlenül írjunk majd egymásnak, de ha valamit fel kell tüntetni rajta, akkor én közvetlenül nem írok, hogy ne kapjon semmi olyan írást, amint rajta áll, hogy honnan jön.⁷⁸ Maga azonban írhat nekem, ha a feladó nevének nem kell rajta állnia. Ha azonban igen, akkor dr. Várkonyi Mária (József u. 17/1) nevén. Gondolhatja, mit jelentenek majd nekem a levelei.

Mindössze 3 könyvet viszek magammal: A Bibliát, Kempis Tamást és az *Officiumot*.⁷⁹ És egy képet: azt a lussinoi képet, amelyet Magától kaptam. Amint látja, mindent a végsőkig leredukáltam. A lelkemben pedig: egy élet emlékét, amelyben volt csodálatos szépség, amilyen keveseknek adatott, s amelyekért örökké hálás maradok – volt sok bánat és csalódás, amely elmélyített, s mindennek eredménye az, hogy nyugodt lélekkel megyek a – remélhetőleg hamari – vég elé. A szépségek és örömek – tiszta örömek voltak – egy részét Magának köszönöm és köszönöm is.

Talán még egyszer írhatok majd, hacsak pár szót is. És Maga is nekem. Tegye meg, kérem.

Isten áldja.

Fran.

Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár (Győr) Kézirattára. Dr. Bay Ferenc hagyatéka. 7. Dr. Bay Ferenchez írott levelek, kézzel írt, eredeti levél

16.

Lénárt Franciska 3. levele Bay Ferenchez

1944. május 16.

Kedves Ferenc,

10-i levelét megkaptam. Sietek megnyugtatni problémáját illetőleg: az a barátja, aki Magának elküldte az említett dolgokat, bizonyára örült, hogy olyan valaki kezébe kerülnek, aki megbecsüli és felhasználja. T. I. kisasszony – azt hiszem, róla van szó – a legteljesebb elégtételt érzi, ha tudja, hogy Maga örül a kapott emlékeknek, és azt híven megőrzi, s valahányszor a kezébe veszi, áldoz majd a Barátság szellemének, amely ezt a hölgyet a lelke mélyéig áthatotta, éltette és élete sok nehéz órájában megsegítette. Így lesz ez a jövőben is, amíg az Úr akarata őt e siralomnak völgyében fogva tartja.

⁷⁸ Lénárt Franciska nem tudta, hogy a gettó levélforgalmát cenzúrázni fogják-e, vagy rátesznek-e olyan pecsétet a borítékra, ami elárulhatja, hogy a feladó gettóban van.

⁷⁹ Kempis Tamás *Krisztus követéséről* című művéről van szó. *Officium* vagy *Divinum officium*, másképp zsolozsma, a katolikus papok és szerzetesek számára kötelező, a hívek számára ajánlott, meghatározott órákhoz kapcsolódó rendszeres imádságot jelent. Lénárt Franciska ezek szerint tudott latinul is olvasni, mert az *Officium* akkor még latin nyelvű imákat tartalmazó könyv volt.

Csakugyan jól emlékszik: volt Ex libris-em, azonban a még létező példányok könyvszekrényemben maradtak és azzal együtt a városi könyvtárba kerültek. Ne sajnálja, nem nagyon sikerült műalkotás volt.

Lehet, hogy majd pár napig, esetleg hosszabb ideig is, nem tudok majd írni, de ha a helyzet megengedi, akkor természetesen hamarabb is írok, amint múltkori levelemben ígértem. Maga mindenesetre írjon Vas Gereben utca 45. címre, – s ha hosszabb ideig nem kapna választ, akkor forduljon Barátnőmhöz. Elég nehéz napjaink vannak, a készülődés, bizonytalanság közepette egész búcsújárásban jönnek barátaim, – mint V. Károly, én is láthatom, kik jönnek el a temetésemre.⁸⁰ Mondhatom, vannak emberek, akik miatt szinte érdemes lenne élni! Igaz, hogy olyanok is vannak, akik könnyűnek találtnak a végső mérlegen... De sem az egyik, sem a másik nem ingat meg, impavidam ferient ruinae⁸¹, vagy, ha jobban tetszik, per asperas ad astra⁸², – nem kell, hogy szegyenkezzék öreg barátja miatt. Hiszen igazában már úgysem vagyok itt és most talán nem fognak majd visszahozni, mint a szanatóriumból.⁸³

Tartson meg jó emlékezetében

F.

Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár (Győr) Kézirattára. Dr. Bay Ferenc hagyatéka. 7. Dr. Bay Ferenchez írott levelek, kézzel írt, eredeti levél

17.

Stark Tiborné 1. levele munkaszolgálatos férjének

Pécs, 1944. V. 14-én.

Drága Tibikém!

Lapjaidat megkaptam, amely[ek]nek nagyon örültem. Apuskám, az új lakásunk címe ez lesz: Vasúti Bérház, Br. Bánffy Dezső utca, III. lépcsőház, II. emelet, bal oldal. Tibikém, vigyázz nagyon Magadra, mi is ezt tesszük, a család együtt lesz. Endrike⁸⁴ szép nagy gyerek, nem tudom, hogy hogyan éli be magát az új környezetbe. Minden este imádkozunk érted és mindannyiunkért. Apuskám írjal szorgalmasan, mert türelmetlenül várom soraidat. Sokszor csókol Mancid és Endrike, mama és papa. Ilon és Sanyi.

Magántulajdonban, kézzel írt, eredeti postai levelezőlap

⁸⁰ V. Károly (1500–1558) német-római császár és spanyol király állítólag még életében megrendezte a saját temetését, hogy lássa, kik jönnek el ravatalához. SURJÁN 2003, 164.

⁸¹ *Impavidam ferient ruinae*. Hibásan idézett sor Horatius *Ad musas de Augusto* című énekéből. (3.3). A teljes idézet helyesen: *Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae*. Bede Anna fordításában: „Retenthetetlen, hogyha Föld s Ég / összeszerogy is, s a romok lesujtják.” Szepegy Gyula fordításában: „Arcizma sem rebben, ha Ég s Föld / összeszakadva fejére omlik.”

⁸² *Per asperas ad astra* = A dicsőséghez (a csillagokhoz) nehéz út vezet.

⁸³ Lénárt Franciska szanatóriumi kezelése során halálközeli állapotba kerülhetett, de megmentették. Lásd a 27. sz. levelet!

⁸⁴ Endrike a Stark házaspár fia.

18.

Stark Tiborné 2. levele munkaszolgálatos férjének

Pécs, 1944. V. 16-án.

Drága Tibikém!

Nagyon boldog vagyok, hogy egy néhány sort már írhatok néked. Apuskám, ma kedden, és holnap, azaz szerdán, költözködünk. Vigyázz jól életem, együtt vagyunk a Sanyi bácsival, a Papáék és mi. Majd a Papa megírja még egyszer a pontos címet, írd jól sokat és hamar. Endrike nagyon sokszor gondol terád, úgyszintén én még sokkal többet. Sokszor csókol Mancid és Endrikéd!

Kedves Tibi és Feri a pontos címet megírom, mert mást most nem írhatok.

Stark Károly⁸⁵ Máv. Bérház III. lépcső, II. emelet. Báró Bánffy Dezső u. 42.

Magántulajdonban, kézzel írt, eredeti postai levelezőlap

⁸⁵ Tibor édesapja. Sorai a lap alsó margójára értek csak. Erre vonatkozhat, hogy most mást nem írhat.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

A forrásokban előforduló néhány korabeli rövidítést nem sikerült feloldanom.

- a. – alatt(i)
aloszt. – alosztály
á – darabja
áll. – állomány
ált. – általános
ápk. – állomásparancsnok
árv. – árvaszék(i)
bek. – bekezdés
bérj. – bérjegyzék
bev. közp. – bevonulási központ
biz. – bizottság(i)
bor. – borászati
b. – becses
Br./br. – báró
Csf. – csoportfőnökség
cs. – csendőr
d. – doboz
DGT – Dunagőzhajózási Társaság
dtv. főflő. – detektív főfelügyelő
dtv. test. vez. – detektív testület vezetője
egy. – egyetemi
EJK – Elhagyott Javak Kormánybiztossága
 Pécs városi és Baranya megyei Kirendeltségének iratai
Eln./eln. – Elnöki, elnöki
erd. – erdészeti
eü. – egészségügyi
ezr. – ezred
Élm./élm. – Élelmiszer
Ép. oszt. vez. h. – Építési osztályvezető helyettes
f. – fokú
f. – folyó (év, hó)
f. é. – folyó év
fill. – fillér
fhdgy. / fhngy. – főhadnagy
forg. adóhiv. – forgalmi adóhivatal
fön. – főnök, főnökség
Főtörm. – főtörzsőrmester
Fpn. – Feldpostnummer, tábori posta szám
GK – Gépkocsizó
Gh. – Gazdasági hivatal
gy. – gyalogos (ezred)
H. – Határozat
H. – Helyben
h. – helyett, helyettes
hbs. – hadbiztos(ság)
Helyb. – Helypénzbeszedő
Heő. – Helyőrség(i)
hdm. ter. – hadműveleti terület
hdt./hdt. – hadtest
hg. – hadigondozó
hír. – híradó
Hiv. szám, Hivsz. – hivatkozási szám
H. M. Úr – Honvédelmi Miniszter Úr
honv. – honvéd
Ip. M. – iparügyi miniszter / minisztérium
izr. – izraelita
jkv. – jegyzőkönyv
j.o. – járadék osztályos
K. – Kedves
K.b. / Kb. – kormánybiztos
K. K. M. – Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium
kat. – katonai
kat(h). – katolikus
ker. – kereskedelmi
ker. – kerület
képv. – képviselő
Kieg. Par. – Kiegészítő Parancsnokság
kir. / Kir. – királyi / Királyi
kisk. – kiskorú
kk. – kiskorú
Kki. – Külön kezelt iratok
Kmf. / K.M.F.T. – Kelt mint fent
kmsz. – kisegítő munkaszolgálatos
Kor. – Korona (pénzmem)
Kórh. – kórház

- közig. – közigazgatási
 Kszv. – Központi Szállításvezetőség
 k. ü. – királyi ügyészség
 külv. – külvárosi
 LÁK – Lábbeli Központ
 Lev. – Levente
 lkp. – laktanya parancsnokság
 m. / M. – magyar / Magyar
 m. – méltóságos
 m. – magán (tisztviselő)
 mb. / megb. – megbízott / megbízásából
 M. E. – miniszterelnöki (rendelet)
 Mell. – melléklet
 Mélt. – Méltóságos
 MNL BaML – Magyar Nemzeti Levéltár
 Baranya Megyei Levéltára
 M. T. – Mélyen tisztelt
 mu. – múzeum
 Nb. – Pécsi Népbíróság iratai
 n.é., né. – névértékű
 néh. – néhai
 nmélt. – nagyméltóságú
 növ. – növendék
 ny. – nyugalmazott, nyugállományú
 nyug. – nyugállományú
 nyvt. – nyilvántartási
 o., oszt. – osztály(ú)
 ONCSA – Országos Nép- és Családvédelmi
 Alap
 ou., o.u., out. – országút
 őrv. – őrzető
 őrm. – őrmester
 P. – Pengő
 p. – pont
 Pécs pm. – pécsi polgármesteri iratok
 pk. – parancsnok
 pld. – példány
 P. M. – Pénzügyminisztérium(i)
 polg. – polgári
 p. o. – példának okáért
 psg. – parancsnokság
 pü. – pénzügyi
 püig – pénzügyigazgatóság(i)
 Püig-pié – Pénzügyigazgatóság Pécs, Pécsi
 ingatlanok, értékpapírok, ingóságok,
 mentesítési kérelmek
 püöri – pénzügyőri
 PZSH i. – Pécsi Zsidó Hitközség irattára
 rk. – római katolikus
 R./r.u. – rövid úton
 Res. – rezervált (bizalmas)
 rend. – rendelet
 sgt. – segédtsízt
 sz. – szám, számú
 sz. – születetett
 számv. – számvevőség
 szd. – század
 szelv. – szelvény
 szkir. – szabad királyi
 szkvv. – szakaszvezető
 szkvv. – szolgálaton kívüli
 szól. – szözlészeti
 szül. – született, születési
 szv. – számvevőség
 t. – tartalékos
 t. – tisztelt
 t. – tiszt (főorvos)
 tanker. – tankerületi
 táb. – tábori
 tb. – tiszteletbeli
 tban. – tárgyában
 tc. – törvénycikk
 Tek. / tek. – Tekintetes, tekintetes
 term. – termelési
 t. f. o. hiv. – tisztí főorvosi hivatal
 t.h. – törvényhatósági
 thj. / tj. / tjv. – törvényhatósági jogú
 ti. – tiszt
 tiszt. – tisztelettel
 Tiszt. – Tisztelt
 tt. – természetes és törvényes (gyám)
 Tsa./ tsa – Társa / társa
 tsz. – tovább szolgáló
 u.csak – ugyancsak
 u.ez – ugyanez
 uo. – ugyanott
 ú.m. – úgy mint
 ú.n. – úgy nevezett
 v. – vagy
 Véghat. – Véghatározat
 vár. – városi
 várm. – vármegyei
 Vk. – Városi könyvtár
 von. sz. – vonatkoz(tat)ási szám
 zlj. – zászlóalj

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Vilmos 33
Abonyi Vilmosné Matild 33
Ábrahám Istvánné (sz. Réti Júlia) 382
Ács Mária 122
Ádám Jánosné 140
Ádler György 33
Adorján Andor 340
Adorján György 135
Adrián Ferenc 205–206
Ágai Rudolf 340
Agócsy László 58
Albert Ármin 349, 366
Andai Ernő 340
Ángyán János 86
Antal István 289
Arany János 82
Argalás Lajos 22
Árvai Tünde 150
Auringer, Josef 17, 345
Ausch István 159–160, 371–372
Ausch Sándor 379, 382
- Báder Bernátné 244
Báder Miksa 86–87
Báder Miksáné 86–87
Baksa Borbála lásd Máté Pálné
Baky László 21, 23, 29, 33–34, 61, 213, 324, 364
Balázs cég 195
Balázs Győző 282, 283, 349
Bali János 111
Bálint István 138
Balogh János 111
Balogh Róza 193, 194, 317
Baranyai József 123
Barát Endre 340
Bárdos Lajos 58
- Barna Béla 182, 385
Barna György 255–256
Barta Lajos 340
Barta Sándor 67–68
Bartha Károly 25
Bartos Sándor 358
Battay Levente 275, 276
Baum, Vicki 340
Baumholczer Károlyné 146
Baumstart György 139
Bay Ferenc 68–72, 81–82
Bayer Ilona 122
Beck Árpád 195–196
Beck Pálné (sz. Hoch Margit) 237–238
Bede Anna 72
Bedő Andorné 253–254
Beite Tibor 378
Békés János 358
Bekő 201
Bellovics S.-né 333
Benczur János 209
Benkő Imre 37, 378, 382, 387
Benkő József 255
Benkő Mihály 387
Benyovszky Móricz, gróf 370
Berech Károly 143
Berény[i] 386
Béres Tibor 257–258
Beretzk Pál 20
Berger Berta 107, 108
Berger István 107
Berger Miksa 385
Bernát Samu 106, 107
Bernhardt Kellermann 340
Berze Nagy János 220
Besenczy Júlianna 181
Besenczy László 181–182

- Bíró Béláné 33
 Bíró Lajos 340
 Blancz József 359
 Blancz Józsefné 385
 Bloch, Iwan 340
 Bódi Lajos 259
 Bogáthi János 358
 Bognár Jánosné 314
 Bokor Sándor 133
 Bonczos Miklós 60, 364, 366, 369
 Bór Józsefné 147
 Borbola Jenő 19, 23, 25, 28, 29, 31–32, 36,
 74, 81, 90, 213
 Boros Mihály 340
 Boros Pál 155, 257
 Borszék Ferencné (sz. Nikolits Rózsi) 133
 Bosnyák Zoltán 24, 338
 Bozzay István 134–135
 Bözőli Gyula 374
 Braham, Randolph L. 17
 Braun (család) 328–329
 Braun Árminné 107
 Braun Géza 195, 327–328
 Braun Gézáné (sz. Schwarzenberg Olga)
 328
 Braun Zoltán 135
 Breuer Dezső 98
 Bródy Sándor 340
 Brucker Béla 385
 Bruckner Dezső 197
 Brückner József 144–145
 Brüll Béla 252
 Burkert Antal 275–276
 Buzási Istvánné (sz. Rónai Ili) 327–329
 Büchler Ferenc 18
- Centoni, Albo 69
 Chiovini Kornélné 236–237
 Cizek Antal 178–179
 Czigán Laura 236
- Csaba Zoltán 275–276
 Csánky Dénes 35, 289–292, 294–296,
 299–300, 303–304
 Csányi Gábor 45
- Császár Lajos 236
 Császár Lajosné 236
 Császár Sarolta 237
 Csatay Lajos 161, 345, 357
 Cser Ferencné 120–122
 Csokonai Béla 233, 256, 329
 Csongor Jenő 357
 Csorba Győző 70, 339–340, 353
 Csütörtök István 261
- Dálnoki Miklós Béla 389
 Danyi Bertalanné 206–207
 Darvas Zoltán 38, 349
 Dávid Pál 29
 Decleva Dénes 21, 31
 Dekobra, Maurice 340
 Dénes Lászlóné 77
 Dénes Zsófia 340
 Déri János 308
 Derjanecz János 359
 Dessewffy Arisztid 112, 114
 Detrich Viktorné 272
 Deutsch Matild lásd Réti Lászlóné
 Deutsch Zsigmond 172, 282–283, 325–
 327, 335
 Diamant Gyula 18, 37, 378, 379
 Doborjáni Ferenc 358
 Dombay János 290–292, 294–296, 299
 Donhoffer Szilárd 282
 Dorner Lajos 282
 Dozler Berta 107
 Dóry Dénesné 135–136
 Drégely Gábor 340
 Dulánszky Jenő 99, 118, 225, 297
 Dusbaba Vilmos 176
 Duzár József 154
 Dürer, Albrecht 82
- Egerváry Gabriella 154
 Eichmann, Adolf 29, 33, 61, 377
 Eisner Dóci 28, 172
 Elek Pál 350
 Ella 79, 80
 Endre László 21, 22, 29, 34, 61, 62, 223,
 324

- Engel Adolf, Jánosi 34, 324, 325,
 Engel család, cég 28, 163, 172, 178, 212,
 283, 287, 288, 385
 Engel Richárd, Jánosi 282, 283, 285, 286,
 288
 Engel Róbert, Jánosi 172
 Engel Róbertné, Jánosi sz. Baiersdorf
 Erna 253, 282
 Engel Rózsa, Jánosi lásd Stein Marcellné
 Engelmann Gyula 96, 361
 Epstein Jenő 144, 199
 Érdi Alfréd 98
 Ernster Dezső 29
 Ernster Géza 29, 80, 251
 Esztergár Lajos 19, 20, 22–24, 27–29, 31,
 32, 35, 36, 38, 60, 62–66, 69, 70, 75,
 87, 88, 90–92, 94, 98, 99, 100, 104–108,
 110–111, 114–117, 120, 125, 132, 136,
 142, 149, 164, 172, 173, 213–215, 217,
 219, 221–223, 225–229, 232, 234–235,
 237, 240–242, 245, 262, 266–270, 278–
 284, 288, 291–292, 295, 297–301, 304,
 311, 313–315, 317, 318, 320, 323, 326,
 332, 335, 347, 352, 353, 356, 361, 364,
 368–369, 384, 386, 388, 389, 390
 Ete János 298
 Etelka 79, 80–81
- Fábián Béla 340
 Faragho Gábor 22
 Faragó Sándorné 350–351
 Farkas Józsefné (sz. Gerencsér Mária) 272
 Fazekas Károly 257
 Fehér Emil 18
 Fehér István 327
 Fehér Pál 28, 134, 243, 247, 280, 281,
 298, 315, 358, 360, 363
 Fehér Sándor 105, 241, 258
 Fein Sándor 94, 158
 Fekete Sándorné 122, 123
 Feldmár Béla 18, 87
 Feldmár Judit lásd Neumann Lászlóné
 Fenyő Samu 207
 Ferenc Józsefné 344
 Ferenczy Andor 251, 349
- Ferenczy László 33, 61
 Ferth Józsefné (sz. Huber Júlia) 313
 Fischer Béla 35
 Fischhof Györgyné 55
 Fischmann Márkus 182
 Fodor Imre 199, 201, 260
 Fodor István 349
 Fodor Leó 364, 366
 Fonyó Miksa 220
 Forró Pál 340
 Földes György 137
 Földi Mihály 340
 Fölker Irén 323
 Frankfurter Ármin 152
 Frankfurter Ignácné 172
 Frankfurter Márta lásd Misselbach József-
 né
 Frankfurter Miklós 39
 Frankl Jánosné (sz. Klein Ilona) 65
 Frankl László 200, 267
 Frankl Miklós 199, 385
 Freud, Sigmund 340
 Freund Regina 107
 Frey József 134
 Fried László 37, 378
 Friedländer Imre 64
 Friedländer Imréné 63–64
 Friedmann Gábor 107
 Friedmann Pál 106
 Fuchs Béla 254
 Fuhrmann Lajos 64–65, 268
 Fülep Lajos 46
 Füst Milán 340
 Füzü János 331–332
- Gaál Ferencné 175
 Gál Éva 47
 Garadnay Béla 240
 Garai András Júda 32, 45, 75
 Garay Lajos 317
 Gárdos István 142–143
 Gasch Rezső 240
 Gáspár János 252
 Gedeon Renéné 131
 Gerencsér Mária lásd Farkas Józsefné

- Gergely Jenő 174, 195, 321, 322
 Gesztesy Károly 176–177
 Gizi 79–80
 Goldberger Béla 253–254
 Goldmann Tamás 47
 Goldmark Károly 325
 Goldschmied Izsó 137
 Gombos Ede 132, 355
 Gombos Edéné 356
 Gombos Mór 126
 Gottesmann (Gulyás) Lajos 28, 29, 30, 39
 Gottesmann Lajosné 282
 Gotthard József 319
 Gömbös Gyula 324
 Göndör Ferenc 340
 Gregorovius, Ferdinand 82
 Greiner József 18, 20, 28, 33, 74, 87–89,
 97, 152, 219, 224, 225, 347
 Grund Béla 26
 Grünhut Gizella 370–371
 Grünhut Jenő 362
 Grünhut Pálné 319
 Grünsberger Imre 145
 Gundrum Aurél 220
 Gundrum János 220
 Gurizatti 158
 Guttmann Dezső 385
 Günsberger (cég) 172
 Günsberger Imréné 267
 Gyánó János 30, 334, 335
 Gyarmathy Fanni 46
 Gyenis Ella 55
 Györfly-Bengyel Sándor 337
 Győrvári József 265
 Gyulai Irma 56, 58
 Gyulai Pál 57
 Gyuris Gizella 160
- Hajnácskőy László 17, 21, 24, 29, 31, 32,
 36, 37, 108
 Hal József 93, 104, 349
 Halász András 88
 Halász Dezső 88
 Halász Ferenc 88
 Halász Ferencné 88
- Halm (főhadnagy) 247
 Hamburg Zoltán 172
 Hamerli József 275, 276
 Handlei Rezső 96, 222, 361
 Harcos Péter 263
 Harcz Ferenc 375–376
 Harmat Adolf 383
 Harmat Iván János 383
 Harmat Miksa 382, 383
 Harmat Miksáné (sz. Réti Magdolna) 383
 Hárnik István 18
 Hartai Ervin 333
 Hatvany Lajos 340
 Havas Artúr 332, 367
 Havas Gyula 332, 367
 Havas Testvérek (cég) 331, 332, 367, 385
 Havasi család 242
 Havasi József 241
 Hegedüs Ferenc 358
 Hegedüs Jenő 182, 205
 Heinrich, Karl 285, 286
 Hermanné 33
 Herrensteini Petris Brúnó 357
 Herskovits Izidorné 85, 86
 Heszlényi József 17
 Hidvégi Ervin 260, 318
 Hidvégi János 275
 Himmler, Heinrich 29
 Híres János 205–206
 Hirschler Artúr 130
 Hirschler Mórné 107
 Hirschfeld Pál 18
 Hoch Margit lásd Beck Pálné
 Hochstätter Dávid 172, 236
 Hoffmann Adolf 224
 Hoffmann Nándor 174
 Hofmann Imre 264
 Hóman Bálint 69
 Hónig Ferenc 18
 Honig Lajosné 316
 Horatius, Quintus Flaccus 72
 Horthy Miklós 17, 32, 36, 320, 321, 338
 Horvát István 21, 36
 Horvát tanácsnok, 106
 Horváth Balázs 309

- Horváth Béla 325–327
 Horváth Géza 285, 286, 287
 Horváth István 143
 Horváth Istvánné 146
 Horváth Jánosné 254, 255
 Horváth József 47
 Horváth Károly 242
 Horváth László 321
 Huber Júlia lásd Ferth Józsefné
 Hunwald Imre 38
 Husti Istvánné 106–107
- Ignotus Pál 340
 Ilon 72, 76, 77
 Illy Gyula 198
 Imrédy Béla 34, 45, 49, 50, 171, 311, 314,
 315, 320
 Imréné 33
 Inhof Józsefné 330
 Inhof Lőrincné 330
 Ivándy Péter 36, 147
 Izményi Gyula 118–119
- Jákli István 145
 Jancsó Ferenc 358
 Jármy Róbert 378
 Jaross Andor 28, 34, 35, 36, 60, 63, 97, 99,
 101, 127, 198, 221, 236, 240, 269, 278,
 323, 324, 350
 Jób Dániel 340
 Jobbágy Valér 92, 112, 235, 247
 Jolán 77
 Jóó György 192–193
 Juliska 77
 Jung Gyuláné 107
 Jurcsek Béla 282, 284
 Justus Lipót 172, 183
 Jüngling Kálmán 64
- Kabos Ede 340
 Kádár Gábor 171
 Kádár László Levente 314
 Kalász Jenő 18
 Kálóczy Ilona 150
 Kamarás 138, 328, 329
- Kaposi Ferenc 335, 336
 Karika (?Kálmán) 139–140
 Károlyi Gyula 324
 Károlyi Mihály 49
 Károlyi-Orczy Károly 198–199
 Karpf Berta 193–194
 Karsai László 125
 Kasza György 321–323
 Kaszti Sándor 177
 Kasztner Rezső 29
 Katica 76, 77
 Katics Antal 70, 95, 111, 114, 117, 119,
 122, 123, 124, 147, 149, 152, 160, 187,
 190, 216, 221, 246, 275, 276, 277, 288,
 313, 371, 372, 373, 375, 378, 379, 381,
 382, 383, 384, 386
 Kaufer Imre 238
 Kelemen (Klein) László 65
 Kellner Róbert 358
 Kemény Béla 209, 210
 Kemény György 35
 Kemény Jenő 282, 283
 Kemény Miklós 387
 Kempis Tamás 71
 Kende Alfréd 177
 Kenéz Ferenc 378
 Kerekes Ferenc 358
 Kerekes Imre 47
 Keresztes-Fischer Ferenc 324
 Kerpner Károlyné 385
 Kertész Andor 258
 Kertész Gusztáv 163
 Kertész Gyula 18
 Kertész Izsó 241
 Keserű Károly 315, 316
 Kész József 173
 Keszthelyi Rezső 387
 Kétyi Pál 118
 Király Pálné 134
 Királyfalvi János 30
 Kiss E. Viktor 350
 Kiss J. 374
 Kiss Jenőné 172
 Kiss József 105–106, 306, 340
 Kiss Lajos 183–184

- Kiss László 32, 33, 107, 108, 151
 Klári 77
 Klein [Kelemen] Erzsébet lásd Glézinger Pálné
 Klein Ilona lásd Frankl Jánosné
 Klein Lajosné 65
 Klein Sándor 209
 Kóbor Gusztávné 323
 Kóbor Tamás 340
 Kocsis József 340
 Kodály Zoltán 58
 Kohn Ignác 96
 Kohn Vilmos 91
 Kollár Antal 218
 Kollár Ferenc 252
 Koller Jenő 27, 354
 Kolosváry-Borcsa Mihály 46, 176, 338, 339, 342
 Komlós cég 172
 Konkoly-Thege Dezső 109, 339, 341
 Korda Alfréd 151
 Koszta István 355, 356
 Kovách Béla 219, 264, 265, 285, 287, 292, 361, 384
 Kovách Pál 308
 Kovács (százados) 337
 Kovács Béla
 Kovács József 226
 Kovács Pál 37, 337, 378, 382
 Kovacsics Károlyné 220
 Kováts Antal 321
 Kováts Márta 349
 König Ilona 211, 313
 Kőrösi család 77
 Kőrösi Miksa 282–283
 Köves 314
 Köves Gusztáv 351
 Kövesi Béla 173
 Krämer Flórián 312
 Krammer Teréz lásd Sánta Gyuláné
 Krassó Sándor 19, 32, 39
 Krasznay Mihály 176
 Krátky István 20
 Krausz Ábrahám 28, 172, 217, 218
 Krausz Alfréd 163
 Krausz Andor 251
 Krausz cégek 172, 217, 273
 Krausz Izidorné 107
 Krausz Samu 76
 Krausz Sámuelné 76
 Krausz Samuné 76, 200
 Krausz Sándor 251
 Krausz Vilmos 76
 Krebsz Mihály 238
 Kreisler Andor 141, 383
 Kreisler László 181, 370
 Kreisler Lászlóné 370
 Krémer Móric 18, 19, 76, 80
 Kristóf János 276
 Kultsár István 67
 Kun Béla 358
 Kun József 267
 Kunder Antal 170, 185–188, 198, 260–262, 269, 311, 325, 345, 352, 361
 Kuntler Károly 259
 Kutas László 222
 Kutna család, cég 190, 320, 351
 Kutna Izidor 245
 Külley János 53, 218
 Kürtös József 320
 Laborczi Gyula 358
 Lackenbacher György 27, 88, 89
 Lackenbacher Sámuelné 88
 Laczó István 183
 Ladiszlai László 307
 Lakatos László 340
 Laki György 276, 277
 Lakits Gyula 75
 Lampeter (banktisztviselő) 355
 Lánzos Anna 320
 Lassale, Ferdinand 340
 László (Lówi) Leó 192–193
 László Károly 32
 Lavitz cég 195
 Lavitz Emil 216, 319
 Léderer Alice 53–55
 Lederer Simonné (sz. Musil Róza) 53, 55
 Légrádi Rezső 31
 Légrády Ferenc 273

- Leher Jánosné (sz. Steller Eszter) 201–202
 Lehőcz Imre 131, 132
 Lehr Izidor 314, 380, 385
 Lénárt Ernő 70
 Lénárt Franciska 68–72, 74, 81
 Lengvári István 358
 Lippai Pál 245–246
 Littke Józsefné 228–229
 Löbl Anna 91
 Löbl cég 243, 244
 Löbl Zsigmond 201, 243
 Lóvi Magda 251
 Löwenfeld Rezső 202
 Lówy Gizella 107
 Lówy Júlia 108
 Lówy testvérek cég 172–174
 Ludwig, Emil 340
 Lukács Ernőné 190, 313
 Lukács György 340
 Lusztig Benő 357–358
 Lusztig László 200, 272, 385

 Maca 76–77
 Magócs Gergely 195
 Makay István 58
 Makucz Jenő 103, 165, 166–169, 238, 244, 246–249, 362
 Maletics László 337
 Malik János 68
 Mándy György 295
 Márffi Józsefné 118
 Mariska 80
 Markóczy János 356
 Markovits Rodion 340
 Márkus József 340
 Martinszky János 298
 Martinyi Rezső 167, 264
 Marton István 358
 Martyn Ferenc 26
 Máté Pálné (sz. Baksa Borbála) 202
 Máthé Ferenc 23, 30
 Maurois, André 340
 Mayer Albert 91
 Méhes Gyula 358

 Menyhárt János 309
 Merkle József 358
 Merzay László 379, 380
 Mesterházy 37
 Mészáros Eszter 320
 Meszlényi 337
 Meszler Béla 174
 Mihálffy István 361
 Mihályi István 212
 Mihályi József 212
 Miklós (alezredes) 103
 Miklós Gyula 373–375
 Miksa 80
 Milosev Ádám 315
 Milosev Ádámné 315
 Mintál Jánosné 117
 Mirbach Júlia, báró 46
 Miselbach József 349
 Miskolczi Vilmos 349
 Misselbach József 89
 Misselbach Józsefné (sz. Frankfurter Márta) 89
 Molnár Ákos 340
 Molnár Ferenc 340
 Molnár Gyula 378
 Molnár Judit 19, 23, 27, 33
 Molnár Károly 241
 Molnár Lajosné 107
 Molnár László 36, 264, 274, 366
 Musil Róza lásd Lederer Simonné
 Muzsay Ferenc 64
 Müller Judit 47
 Müller Lajos 306
 Müller Terézia 320
 Münnich Ferenc 216

 Nádor (Nyúl) István 132–133
 Nagy Győző 227–228, 247, 248, 275, 276, 281, 308, 309, 376, 378, 379, 382
 Nagy Imre Gábor 36
 Nagy István 94, 95
 Nagy Kálmán 201
 Nagy Lajos 254
 Nagy László 132, 137
 Nagy Miklós 108, 247, 275–276, 378

- Nagy Sándor 173
Náray Jenő 37, 138
Nébel János 208
Nemák 60
Németh Béla 325–327
Németh Jánosné (sz. Szabó Katalin) 203
Németh László 18, 19, 23, 25–33, 36, 37, 45, 101, 245, 319
Nendtvich Andor 58–59
Nessel J. Zoltán 111, 244, 245, 254, 334
Neumann Éva 87
Neumann László 87
Neumann Lászlóné (sz. Feldmár Judit) 87
Nikolits Mihály 22, 28, 36, 62, 64, 98, 142, 146, 267–269, 285–287, 321, 323, 331–332, 337
Nikolits Rózsi lásd Borszéky Ferencné
Nyáry Pál 317
Nyers József 366
Nyilasi Simon 149, 337
Nytiray Andor 221
Nyúl István 133, 137
Nyúl Istvánné 92
Obiczzer Ilona lásd Szegő Tiborné
Ocskáry ezredes 38, 390
Olgi 76
Orbán István 179
Oroszlán Zoltán 300
Osgyáni Jenő 36, 203–204, 275, 276
Osváth Károly 364, 365
Örfy Gáspár 97
Örkényi József 357
Österreicher Géza 313
Pál Artur 18
Pálfi Sándor 358
Pálffy József 20
Palos Bernardin 150–151, 358
Papp Jenő 32, 104, 122, 356
Papp Sándorné 357
Parill Ferenc 92
Pásztor Árpád 340
Pataki Sándor 216
Pattantyús József 141, 142
Pauncz Artúr 154, 351
Pauncz cég 154, 190, 351
Pauncz Mártonné szül. Schiller Karolin 191
Páva József 309
Pelz Imre 330–331
Peredy 337
Perlaky Teréz 140
Peterka Sarolta 251
Petri Gyula 275, 276
Petris Brúnó 357, 358
Pfeiffer Imre 172
Piacsek Gyuláné 372
Pilch Andor 339
Pintér László 308
Pohli Henrik 262
Polgár László 37, 39, 172, 177, 335–336, 387
Polgár Pál 86
Polgár Pálné 86
Politzer Árminné 199
Politzer József 199
Pollák Elemér 203
Pollák Ignác 18
Polonyi Sándor 130
Pongrácz Tibor 224
Poppert Margit 359
Pozsgay Gyuláné (sz. Légár Klára) 174–175, 322
Prekesztics Antal 182
Pupszán Miklósné 111
Purschl Antal 130
Puskás István 22
Rábay Gyula 90, 105
Rác János 358
Radnóti Miklós 46
Radochay (Schmidt) János 217–218, 312
Rákosy család 314
Rákosy Tamás 313
Rapoch Árpád 111
Ratkóczy Károly 107
Réger Antal 320
Reich Jenő 385

- Reichenfeld László 349
 Reichmann Zsigmond 130–131
 Reményi-Schneller Lajos 161, 289, 352
 Rétfalvy 358
 Réti Júlia lásd Ábrahám Istvánné
 Réti Lászlóné (sz. Deutsch Matild) 383
 Réti Magdolna lásd Harmat Miksáné
 Réti Miklós 382–384
 Révész Béla 340
 Révész Benőné 245–246
 Richter Jenő 136
 Riesz Otília lásd Steiner Antalné
 Roboz Miksa 390
 Roheim Jenő 19
 Rónai Ili lásd Buzási Istvánné
 Roóz Zoltán 45
 Rosenberg Izsóné 45
 Rosenfeld Ármin 136
 Rosenspitz Berta 69
 Rostás Lajos 349
 Roth Pál 91
 Róth Sándor 39
 Rotmüller Juliska 77
 Rozner Kálmánné 154
 Rózsa Sándor 330
 Rózsa Sándorné 107–108
 Ruhmann Jenőné 107–108
 Ruip Katalin 57
 Ruzsávy 211
- Salamon Vilmosné 252
 Salten, Felix 340
 Salusinszky Armandné 175, 341
 Sándor János 204, 276, 385
 Sánta Gyula 209–210
 Sánta Gyuláné (sz. Krammer Teréz) 210
 Sanyi 72, 73, 76, 77
 Saray Lajos 358
 Saray László 247
 Sarkadi István 138
 Sárkány Ármin 361
 Sárkány Árminné 361
 Sarkay Gyula 123
 Sass Elemér 63
 Schaár Erzsébet 46
- Schaff Gyula 320
 Schäffer Antal 375
 Schatz Vera 341
 Schein István 182
 Scherer József 173
 Schlachta Margit 46
 Schlésinger József 131
 Schlesinger Józsefné 132
 Schmidt cég 211
 Schnitzler, Arthur 340
 Schrancz Ferenc 275–276, 378
 Schreiber Rezső 143, 149, 375
 Schreiber Siegfried 366
 Schubert cég 321
 Schuller (kat. csoport) 64
 Schuller Imre 56
 Schuller Zoltán 56
 Schultheis Ferenc 313
 Schwarcz Benőné 385
 Schwarcz Ignác 373
 Schwarcz István 173
 Schwarcz Zsigmondné 174
 Schwarzenberg Olga lásd Braun Gézáné
 Schwartz Mór 323
 Schwarzenberg József 385
 Schweigert Józsefné (sz. Terdélyi E.) 192
 Schweitzer József 19, 33, 39
 Sebők Andor 172
 Sebők Béla 358
 Sebők Sándor 349
 Sík Sándor 46
 Simkó Antal 264
 Simonfai József 207–208
 Simonfay Krémmer László 224
 Singer 387
 Singer Béla 225
 Singer Klára lásd Sommer Antalné
 Sipos 309
 Slézinger Pálné (sz. Klein [Kelemen] Erzsébet) 65
 Sólyom Sándor 96
 Sommer Andorné 33
 Sommer Antalné (sz. Singer Klára) 18
 Somogyi Izsó 199
 Somogyváry József 94

- Soós Nándor 87
 Spitzer Jakab 254
 Spitzer Sándor 158, 318
 Standovár Pál 206
 Stark Endre (András) 72
 Stark Endréné 39
 Stark Károly 73
 Stark Lajos 138
 Stark László 37, 378, 389
 Stark Tibor 38, 75–79
 Stark Tiborné 72, 73, 76–78
 Stärk Zsigmond 172
 Stein Alfréd 18
 Stein Marcellné (sz. Engel Rózsa, jánosi)
 282, 288, 325
 Steiner Antal 194
 Steiner Antalné (sz. Riesz Otlia) 194
 Steiner cég 194
 Steiner Ernő 346
 Steiner Györgyné 46
 Steiner Károly 251, 316
 Steiner Lászlóné 85
 Steiner Simon 132
 Steller Eszter lásd Leher Jánosné
 Stellner Zoltán 172, 173, 375
 Stern Miksa 385
 Stitz János 279, 280
 Stráhl József, ifj. 199–200
 Surján Miklós 69
 Süli József 355
 Svitel Alajos 149, 337
- Szabados József 120, 147
 Szabó (postafelügyelő) 154
 Szabó Antal 144
 Szabó István 204–205
 Szabó Judit 334
 Szabó Katalin lásd Németh Jánosné
 Szabó Mária 210, 359
 Szágyi (ügyészségi alelnök) 355
 Szakasits Árpád 353
 Szakvály (órnagy) 103
 Szálas Ferenc 228, 320
 Szalmássy Sándor 358
 Szántó László 18, 39, 53, 101, 111
- Szász Lajos 171, 172, 326
 Szebényi Imre 354
 Szécsy Ottilia 379
 Szegő Gyula 196, 313
 Szegő Tibor 196
 Szegő Tiborné (sz. Obiczzer Ilona) 196
 Székelyi János 309
 Szép Ernő 340
 Szepes András 364, 365
 Szepes Gyula 72
 Szerú 79–80
 Szieberth György 316
 Szilágyi Géza 340
 Szilágyi Ignácné 370–371
 Szilágyi József 370, 371
 Szilágyi Kálmán 374
 Szilas András 315
 Szinder Jenő 358
 Sziráky Endre 208
 Sziráky László 220, 253
 Szirtes György 238
 Szirtes Györgyné 238
 Szita Szabolcs 19
 Szkuhala Elza 313
 Szlavi Kornél 107
 Szomaházy István 340
 Szöllősi Samu 216, 385
 Szőnyi (üveges) 80
 Szőnyi Alajos 29, 89
 Szörényi József 358
 Sztamorai János 67
 Sztójay Döme 34, 98, 338
 Szűcs Vilmos 387
- Takács Károly 123
 Takács Máttyás 92
 Tamás György 18, 37, 378
 Tarnik Aladár 258
 Tausz Dezső 244
 Tausz Lajosné 107
 Tausz Ödönne 107
 Teleki Pál 50
 Télessy Géza 108, 109, 364, 365
 Terdélyi E. lásd Schweigert Józsefné
 Tészás Béla 345, 346

- Tihanyi Sándor 175, 329
 Tolnai József 216
 Tolnai Lajos 349
 Tolnay József 353
 Tóth Ferenc 378
 Tóth Károly 211
 Török Gyula 35, 290–292, 295–300, 303–304, 335–336
 Török Károly 335–336
 Troyat, Henri 82
 Tukács Mihály 129
 Tukács Sándor, ifj. 319
 Turi József 309
 Turvölgyi Albert 115–116, 148, 156–157, 161–162, 215, 229, 238, 263–265, 270, 274, 308, 310, 353, 367–368
- Udvarhelyi János 108, 109
 Ujváry László 309
 Urbanyecz István 283, 287
- Vági Zoltán 171
 Vajda Imre 135, 341
 Vajda János 358
 Vajna Gábor 325
 Valkó Gáspár 356
 Vámos Artúr 204
 Varga Lajos 190
 Vargha Gyula 30
 Várkonyi Mária 69, 71
 Várnagy Elemér 19, 22, 27, 28, 36, 58, 62, 64, 65, 66, 67, 84–89, 91–94, 96–98, 101, 102, 112, 113, 116–117, 129, 136–137, 138–139, 142–146, 148, 150, 152, 157–158, 164, 171–172, 177–179, 182, 184, 186–187, 197, 202, 214, 219–222, 233–235, 239–240, 245, 249, 260–263, 268–271, 275–276, 279, 281–284, 297, 312, 315–316, 318, 320, 323–327, 329, 331–334, 345–346, 348, 350–351, 354–355, 358–361, 367–369, 371–372, 380
 Vasek Bertalanné 313
 Vasváry Ferenc 150
 Vermes Péter 331–333
 Vész Béla 30
- Vétek János 126, 171, 172, 179, 183
 Viasz Béla 243
 Vidákovich Lajos 259
 Vidor György 82, 83
 Vidor Judit 83
 Vidor Mária 82
 Vidor Róza 82
 Vígh János 111
 Virág Ferenc 26, 28, 37, 213
 Virányi János 299
 Visi Sándorné 241
 Visnya Ernő 60
 Visnya Ernőné 60
 Visnya Jenő 380
 Vókányi Árpád 173
 Vörös István Károly 47
 Vörös Márton 35, 290, 301, 303
 Vörös Mihály 18, 53, 59, 354, 377
 Vrancsik István 33
- Wallenstein Zoltán 18, 19, 76, 251
 Wallerstein József 349
 Wassermann, Jakob 340
 Wéber Aladár 247
 Weber György 224
 Weisz Ferenc 257
 Weisz Frigyes 208
 Weisz Ignác 52–53,
 Weisz József 200
 Weöres Sándor 339
 Werfel, Franz 340
 Werner István 176
 Wertheimer Sándor 385
 Wiesenberg Jakab 258
 Wiesenberg Klára 26, 46
 Willczek (hadnagy) 247, 248
 Winter Fülöp 134
 Wolf Lajos 319
 Wolf Miksáné 107
 Wolf Mór 18
 Wolf Róbert 18
 Zács János 256
 Zádor Imre 232, 342, 343
 Zala J. Béla aljegyző 104, 135, 140, 146, 155, 281, 315, 323, 380

Zátonyi János 359

Zweig, Stefan 340

Zsabornszky Anna 157

Zsámár család 313

Zsámár Györgyné 317

Zsedényi százados 31

Zsobnainé 77

Zsolt Béla 340

SUMMARY

János Hábel (ed.)

Pécs Letters from 1944

Documents on the Solution of „the Jew issue” in Pécs

This present volume of the Kronosz Publishing presents the results of two independent but still closely interconnected local history research projects.

The introductory study, which was written by István Károly Vörös, functions as a narration, summing up the most significant events taking place in Pécs between the 19th March, 1944 and the spring of 1945. This part of the book also helps the reader to understand the circumstances of origins of the contemporary documents. It plays an important role in terms of the contextualization of the topic.

The study starts the narration on the 19th March, 1944, when the troops of the *Deutsche Wehrmacht* and the SS groups invaded Hungary in order to prevent the country from the quitting from the war. German soldiers arrived to Pécs by crossing the nearby southern border. This brought fundamental changes in every aspect of life both on national and on local levels. Governor Miklós Horthy stayed in his office and on the 22nd of March, he appointed the government of Döme Sztójay who proved to be ready to collaborate with the occupying forces. He made this all due to the fact that with the aid of the Germans, an old dream of “political racialists” could have been realized. Namely, a „surgical removal” of the Hungarian Jews’ could have occurred from the body of the nation and the complete plunder of the Jewish population.

In Pécs, the personnel remained unchanged after the nomination of the new government on the basis of political reliability, therefore it was the mayor, Lajos Esztergár and his apparatus of municipal officials who accomplished the part of the city’s “de-Jewing” as well as the transfer of the Jewish people’s wealth to „the Aryans”. Their activities were justified by the regulations depriving the Jews of their rights, issued by the new government shortly after their inauguration.

Jewish communities and Jewish associations were disbanded all over the country and they were replaced by the Hungarian Central Council of Jews, which was subordinated to the provisions of the SS. The formation of the local Jewish Central Councils were given instructions partly from the national centre and partly from the leaders of the local administration and the militia. In Pécs, the last head of the Jewish community, József Greiner lawyer became the leader of the local Jewish Central Council.

The various statements and orders connected to the submission of the Jews’ personal belongings (radio, telephone, bicycle, typewriter) ordered by the government proved to be only the preludes to the ever escalating anti-Jewish legislation. These

regulations included the census of the Jews, the travel ban, the obligation to wear yellow “Jewish Star”, restrictions on shopping at the market and on private bank transactions, as well as locking up of shops and factories of Jewish ownerships.

This latter step affected more than 200 commercial and industrial businesses in Pécs. As a result of the war conditions, the public provision of goods and the supply of industrial production plants with raw material became rather difficult. Due to these circumstances, the unexpected closure of Jewish businesses caused serious problems: extensive damage occurred due to looting and the spoilage of goods. According to the prevailing perception of time, it was not the Jewish owners who suffered the damage themselves, but the nation as a whole. In order to relieve the tension accumulating in the population of the city, the local authorities, over time, opened some 25 major Jewish stores, naturally under the management of Christian leaders and staff.

An important milestone during the “largest social operation” proved to be the regulation on the appointment of the residence of the Jews, which was released on the 28th of April, 1944. Mayor Esztergár selected the (contemporary) south-western outskirts of the city (close to the railway tracks) to the “segregated sector for the Jews”. This included apartment building called MÁV-bérház (Blocks of Flats of the Hungarian State Railways) with altogether 90 flats, and 50 houses in the surrounding streets. More than 2700 people were concentrated in this area whose gates were finally closed on the 20th of May 1944. The place was so crowded that some people lived in the basement and on the corridors of the building. The ghetto was surrounded by a fence of a two-meter-high hedge, and the construction works were paid by the Jews themselves. They even had to work during in the construction ground together with a squadron of forced labourers.

The Jews were allowed to leave the ghetto only when they went out to work (i.e. in the city’s forestry or horticulture.). In these cases, they were accompanied of course by armed escorts. The ghetto was guarded every day and night by the agents of the city police authorized to open fire if it was needed. As a result of these instructions, Jews soon became completely isolated from the other inhabitants of the city: it was forbidden to keep any contact with other people, no letters or parcels were delivered to the ghetto, while the single phone line, which belonged to the Central Council of Jews, was cut off in mid-June as well.

Details connected to the deportation of Jews lining in the Southern Transdanubian ghettos were discussed in Siófok, on the 22nd of June by the administrative and executive leaders of the affected settlements. On the 29th of June, the liquidation of the ghetto of Pécs began. Firstly, the last remaining values, personal documents, and food were seized from the Jews, then they were walked in groups of hundreds by gendarmes and German soldiers to the Lakits Barracks, where they were accommodated in riding stables with a ground covered by a mix of manure and straw.

The existing disastrous hygienic conditions were further aggravated by the fact, that the inhabitants of the Mohács and Bonyhád ghettos were also transported here at the beginning of July adding some 2300 people to the crowd. The Jews of Pécs and its surroundings were deported from this “point of concentration” on the 4th of July, while the Jews, who had been transported here from Mohács and Bonyhád, were deported on the 6th of July.

While the Jews, who had been forced into the ghetto and had been deported suffered immense physical and mental pains, certain sections of the society of the city made efforts to get some parts from the wealth of the Jewish inhabitants of the city. Due to the lack of government regulations, the mayor's office was constantly exposed to tremendous pressure. Besides the shops and businesses, the largest demand was for the Jewish-owned houses and flats. The selling off the Jewish shops and their equipment started as late as in September. The coup by the Arrow Cross in mid-October, and the pernicious approach of the front led to increasing haste and total chaos in terms of the practical implementation of the distribution of Jewish property.

After the Red Army occupied Pécs on the 29th of November, Jewish men, who had returned from the labour formed the Jewish Council of Pécs. This, after the rapid assessment of the situation, focused on the one hand on the saving of the remaining assets, on the other hand – after the spring of 1945 – it made efforts to help and care for the returning Jews, who had been deported from Pécs.

The other independent study of the volume is the publication of sources, compiled by János Habel. The selected sources from 1944 reveal events, worries and hopes having been tackled by the government and the administrative bodies, the mayor and the chief bailiff, the “early Christian” population, the Jewish Council, and the people qualified as Jews. These present the „weekdays” of the Holocaust in Pécs serving as a kind of detailed illustration for certain parts of introductory study.

The editor points out that the complete reconstruction of the 1944 events and loval decisions in Pécs are not possible by the elaboration of official and private letters despite of the fact that thousands of documents were preserved. This is caused on the one hand because of the fact that some instructions and commands were given only orally, and on the other hand, due to the fact that the archives of quite few organizations and authorities, playing important roles in the events taking place in Pécs (as well) have been preserved. These documents include the sources of the Hungarian Royal State Police Headquarters of Pécs, the Nr. IV. Hungarian Royal Army Command Station of Pécs, the 4th District of Hungarian Royal Gendarmerie of Pécs, The Housing Department of the Mayor's Office of Pécs, the Pécs Jewish Council, and the Pécs Office of the Arrow Cross Party.

The sources are classified by the editor around the following subject-matter: 1. Who is considered to be a Jew? 2 The ghetto; 3 Property, 4. Other aspects of the “the Jew issue”. In order to offer a better overview, the extremely diverse source material of these main topics was further divided into thematic sub-sections, and the letters are presented in chronological order. The editor used the daily newspaper of Pécs titled *Dunántúl* [*Transdanubia*] to illustrate the social atmosphere of the events flashed by the documents. He sought to demonstrate how the mayor's office and the government respectively used the only remaining local public media to manipulate the population, and induce (further) anti-Jewish sentiments and emotions.

The title of the volume suggests that the writers of letters, addressees of the letters (or in many cases, both parties) were from Pécs, and that the vast majority of the sources presented are found in Pécs.

ZUSAMMENFASSUNG

Hábel János (Red.)

Pécs-er Briefe aus 1944. Dokumente über die Pécs-er Lösung der „Judenfrage“

Der Band des Kronosz Verlags stellt den Interessierten die Ergebnisse zweier von einander unabhängig laufenden, aber durch ihr Thema miteinander eng zusammenhängenden ortshistorischen Forschungsarbeiten vor.

Die Einführungsstudie von István Károly Vörös ist als Narration zu verstehen, die die wichtigen Pécs-er Ereignisse zwischen dem 19. März 1944 und dem Frühling 1945 zusammenfasst. Sie hilft beim Verstehen der Entstehungsumstände der Zeitdokumente, die den zweiten Teil des Bandes bilden und bei derer Einbettung in den historischen Kontext.

Die Studie tritt in die Erzählung der Geschichte am 19. März 1944 ein, als um den Aussprung Ungarns aus dem Krieg zu verhindern, das Land von Einheiten der Deutschen Wehrmacht und der SS besetzt wurde. Die deutschen Truppen gelang nach der Überschreitung der nahen liegenden südlichen Landesgrenze nach Pécs. Dieses Ereignis brachte grundlegende Änderungen in allen Bereichen des Lebens mit sich. Reichsverweser Miklós Horthy blieb in seinem Amt und er ernannte am 22. März die Regierung von Döme Sztójay, die bereitwillig mit der deutschen Besatzungsmacht zusammenarbeitete. Das machte er umso lieber, da mit deutscher Hilfe alte Träume der ungarischen Rassenschützer in Erfüllung gehen konnten: Das „Ausoperieren“ der ungarischen Judenheit „aus dem Leib der Nation“ und deren totaler Ausraube.

In Pécs wurden von der neuen Regierung keine Beamten wegen politischer Unzuverlässigkeit gewechselt, so vollzog der Bürgermeister Lajos Esztergár mit seinem Apparat den auf die Verwaltung zufallenden Teil der „Entjudaisierung“ der Stadt und die Arisierung des jüdischen Vermögens. Als Grundlage seiner Tätigkeit dienten jene antijüdischen, entrechtenden Verordnungen, die von der neuen Regierung bald nach ihrem Amtsantritt in Kraft gesetzt wurden.

Die jüdischen Kultusgemeinden wurden landesweit aufgelöst, an ihre Stelle trat der Zentralrat der Juden in Ungarn, der unter der Verfügungsgewalt der SS stand. Die örtlich gegründeten Zentralräte der Juden erhielten die Weisungen zu ihrer Tätigkeit einerseits von der Budapester Zentrale, andererseits von den örtlichen Verwaltungsorganen und Ordnungskräften. In Pécs wurde der letzte Vorsitzende der Kultusgemeinde, der Anwalt József Greiner, der Leiter des Zentralrats der Pécs-er Juden.

Die von der Regierung für die Juden vorgeschriebenen Erklärungen und Abgaben (Rundfunk- und Telefonapparate, Fahrräder, Schreibmaschinen) bedeuteten nur die Eröffnung der immer härteren judenfeindlichen Verordnungen. Dazu zählten u.a. die Zusammenschreibung der Juden, das Reiseverbot, das Tragen des sechszackigen „Judensternes“ am Außenkleid, die Begrenzung des Marktbesuches und die Begrenzung der Verfügung über die Bankkonten, des Weiteren die Beschlagnahmung jener Geschäfte und Betriebe, die in jüdischem Besitz waren.

Die letzte Maßnahme betraf in Pécs mehr als 200 Handelsunternehmen und Betriebe. Wegen des Krieges wurden die Warenversorgung der Bevölkerung und die Rohstoffsicherung für die industriellen Betriebe ohnehin immer schwieriger. So verursachte die unerwartete Schließung der jüdischen Unternehmen weitere große Probleme. Durch das Verderben vieler Waren und spontanen Plünderungen entstanden hohe Schäden. Laut der damals herrschenden Auffassung betrafen die Schäden nicht die jüdischen Inhaber, sondern die „Gesamtheit der Nation“. Um die in der Bevölkerung entstandenen Spannungen zu mildern, ließ die städtische Behörde mit der Zeit 25 größere jüdische Geschäfte wieder eröffnen, natürlich ausschließlich mit christlichen Leitern und Angestellten.

Die Verordnung über die Bestimmung des Wohnortes der Juden am 28. April 1944, bedeutete eine wichtige Station der „größten gesellschaftlichen Operation“ in Ungarn. Bürgermeister Esztergár bestimmte am damaligen südwestlichen Stadtrand, in der Nähe der Eisenbahnlinie den „für die Juden abgesonderten Stadtteil“. Er bestand aus dem Miethaus der Ungarischen Staatlichen Eisenbahnen mit 90 Wohnungen und 50 Einfamilienhäusern in den angrenzenden Straßen. Es wurden mehr als 2700 Menschen in dieses Gebiet gepfercht, das Tor des Gettos wurde hinter ihnen am 20. Mai endgültig zugesperrt. Die unerträgliche Gedrängtheit kann damit gut charakterisiert sein, dass auch in den Souterrains und auf den Fluren der Häuser Menschen wohnten. Das Getto war mit einem 2 Meter hohen Flechtzaun umgeben, den das Magistrat von den Juden selbst bezahlen ließ. Er musste teilweise sogar selbst von den Bewohnern des Gettos und teilweise von einer aus jüdischen Arbeitsdienstlern bestehender Einheit gefertigt werden. Die Juden durften nur für Arbeit (z.B. in der Försterei der Stadt, oder in den städtischen Gärtnereien) das Getto verlassen – natürlich mit bewaffneter Begleitung. Rund um das Getto leistete die Stadtpolizei Tag und Nacht Wachtdienst und verfügte über Schießbefehl. Die Juden wurden bald von den anderen Stadtbewohnern gänzlich isoliert: Es wurde jedwede Kontakthaltung mit ihnen verboten, auch die Post stellte im Getto keine Briefe und Pakete zu. Mitte Juni wurde dann auch die einzige Telefonleitung des Jüdischen Zentralrats abgeschaltet.

Die betroffenen Verwaltungsleiter und Befehlshaber der Ordnungskräfte erfuhren an einer Konferenz am 22. Juni 1944 in Siófok die Details der Deportation der Juden aus ihren Städten. Dementsprechend wurde in Pécs am 29. Juni mit der Auflösung des Gettos begonnen. Den Juden wurden ihre letzten Habseligkeiten, Identitätsbescheinigungen und ihre Lebensmittel weggenommen und sie wurden zu Hunderten unter Bewachung der ungarischen Gendarmarie und deutscher Soldaten in die sogenannte Lakits-Kaserne getrieben.

Dort wurden die Menschen auf dem mistigen Boden der Reitschule und der Pferdestände der Ställe untergebracht. Die hygienischen Bedingungen waren schon an

sich katastrophal, aber die Lage wurde dadurch noch weiter verschlechtert, dass auch die Bewohner der aufgelösten Gettos von Mohács und Bonyhád, noch etwa 2300 Personen, am Anfang Juli hierher gebracht wurden.

Von diesem „Konzentrationspunkt“ wurden die Juden aus Pécs und aus dem Pécs-er Kreis am 4. Juli, die aus Mohács und Bonyhád am 6. Juli nach Auschwitz deportiert.

Indem den ins Getto gesperrten und später deportierten Juden unsägliche körperliche und seelische Leiden zuteil wurden, versuchten bestimmte Schichten der Stadtbevölkerung sich aus dem Vermögen der Juden einen Teil zu sichern. Das Bürgermeisteramt wurde von diesen Menschen unter großen Druck gesetzt, da die Regierung teilweise verspätet, bzw. teilweise widersprüchlich ihre Verordnungen über die Nutzung der jüdischen Vermögenselemente verabschiedete und bekannt machte. Neben den Geschäften und Betrieben der Juden zeigte sich das größte Interesse für ihre Häuser und Wohnungen. Der Pfeilkreuzlerputsch Mitte Oktober und die schnelle Näherung der Front führten zu immer größerer Kopflosigkeit in der Ver- und Auslieferung des jüdischen Vermögens.

Nachdem die Rote Armee am 29. November Pécs eroberte, gründeten die aus dem Arbeitsdienst nach Hause kehrenden Männer den Rat der Pécs-er Juden. Nach der schnellen Lageeinschätzung konzentrierte er seine Tätigkeit einerseits auf die Sicherung des erhalten gebliebenen Vermögens, andererseits im Frühling 1945 auf die Unterstützung der aus der Deportation Heimkehrenden und derer Versorgung.

Der zweite selbständige Teil des Bandes ist eine Quellenpublikation, die von János Hábel zusammengestellt wurde. Die ausgewählten Dokumente gewähren Einblicke in jene Ereignisse, Sorgen und Hoffnungen, die den Bürgermeister, den Hauptgespan, die christliche Bevölkerung, die staatlichen und Verwaltungsorgane, den Zentralrat der Juden und jene Personen aktuell beschäftigten, die laut des Gesetzes als Juden zu betrachten waren. Die Dokumentenauswahl führt den Pécs-er „Alltag“ des Holocaust planmäßig vor Augen und dient so als detailreiche Illustration zu bestimmten Abschnitten der Einführungsstudie.

Der Redakteur weist auch darauf hin, dass die Rekonstruktion der örtlichen Entscheidungsprozesse und der Ereignisse im Jahre 1944 trotz der vielen Tausend erhalten gebliebenen Dokumente aus privaten und offiziellen Briefen nicht möglich ist. Einerseits, weil gewisse Befehle und Anordnungen nur wörtlich ergingen, andererseits, weil die Archive vieler Organisationen und Behörden, die in den Pécs-er Ereignissen eine wichtige Rolle spielten, nicht erhalten blieben. Dazu gehören die Pécs-er Kommandantur der Ungarischen Königlichen Staatspolizei, die Pécs-er Ortskommandantur der Ungarischen Königlichen Armee, der Pécs-er Distrikt der Ungarischen Königlichen Gendarmarie, die Wohnungsabteilung des Pécs-er Bürgermeisteramts, der Pécs-er Zentralrat der Juden, das Pécs-er-Baranyaer Büro der Pfeilkreuzler Partei.

Die Quellen wurden um folgende Hauptthemen gruppiert: 1. Wer ist als Jude zu betrachten? 2. Das Getto. 3. Das Vermögen. 4. Weitere Bezüge der „Judenfrage“. Innerhalb dieser Schwerpunkte wurde das weitverzweigte Quellenmaterial im Interesse der Übersichtlichkeit in thematische Unterkapitel geordnet. In den Letzteren wurden die Briefe in chronologische Reihenfolge gestellt.

Zur Illustrierung des gesellschaftlichen Ambientes der durch die Dokumente dargestellten Ereignisse verwendete der Redakteur das Pécs-er Tagblatt mit dem Titel *Dunántúl (Transdanubien)*. Damit wurde veranschaulicht, wie das Bürgermeisteramt, bzw. die Regierung das einzige örtliche öffentliche Medium zur Manipulierung der Bevölkerung, bzw. zu der (weiteren) Schürung der judenfeindlichen Stimmung und Gefühle benutzte.

Der Titel des Buches macht einerseits darauf aufmerksam, dass die Briefschreiber, oder die Adressaten (oft beide) Pécs-er Bewohner waren und andererseits, dass die überwiegende Mehrheit der veröffentlichten Quellen in Pécs zu finden ist.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.

Felelős kiadó a kft. ügyvezetője

Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

ISSN 2063-4714

ISBN 978 615 5339 77 6

www.kronoszkiado.hu